

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΓΕΝΙΚΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2022-2023

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του Βασίλειου Άνθυμίδη του Φιλίππου
Α.Μ.: 7340112201001

Τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας τοῦ νέου ΑΚ 1520

Επιβλέποντες:

- α) Ἰωάννα Κονδύλη
- β) Γεώργιος Λαδογιάννης
- γ) Σωτήριος Παπαδόπουλος

Νέα Φιλαδέλφεια, 17/12/2023

Copyright © [*Όνοματεπώνυμο, χρονολογία δημοσίευσης*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
———— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 ————

Τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας τοῦ νέου ΑΚ 1520

Διπλωματικὴ ἐργασία τοῦ Βασίλειου Ἀνθυμίδη,
μεταπτυχιακοῦ φοιτητοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου Νομικῆς Σχολῆς

ΑΜ 7340112201001

Νέα Φιλαδέλφεια, 17/12/2023

Ἐπιβλέπουσα ἢ ἀναπληρώτρια καθηγήτρια Ἰωάννα Κονδύλη, μέλη ἐπιτροπῆς ὁ ἀναπληρωτῆς καθηγητῆς Γεώργιος Λαδογιάννης καὶ ὁ μεταδιδάκτωρ Σωτήριος Παπαδόπουλος.

Ἡ παρούσα διπλωματική ἐργασία ὀφείλει τὴν ὕπαρξί της στὴν ἀμέριστη στήριξη καὶ ἀρωγὴ τῆς Καθηγήτριας Ἰωάννας Κονδύλη, τὴν ὁποία ἐκτιμῶ γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ συνεργασία. Ἐπίσης εἶμαι εὐγνώμων καὶ εὐχαριστῶ γιὰ τὴν γόνιμη συζήτησι ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ νομικοῦ ἐπιστήμονος Κωνσταντῖνα Κουραχάνη καὶ Γεώργιο Καλογεράκη.

Άρθρο 1520 (άρθ. 13 ν. 4800/2021)

Προσωπική επικοινωνία

Ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το τέκνο, έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση της, κατά το δυνατό, ευρύτερης επικοινωνίας με αυτό, στην οποία περιλαμβάνονται τόσο η φυσική παρουσία και επαφή του με το τέκνο, όσο και η διαμονή του τέκνου στην οικία του. Ο γονέας με τον οποίο διαμένει το τέκνο οφείλει να διευκολύνει και να προωθεί την επικοινωνία του τέκνου με τον άλλο γονέα σε τακτή χρονική βάση. Ο χρόνος επικοινωνίας του τέκνου με φυσική παρουσία με τον γονέα, με τον οποίο δεν διαμένει, τεκμαίρεται στο ένα τρίτο (1/3) του συνολικού χρόνου, εκτός αν ο γονέας αυτός ζητά μικρότερο χρόνο επικοινωνίας, ή επιβάλλεται να καθορισθεί μικρότερος ή μεγαλύτερος χρόνος επικοινωνίας για λόγους που αφορούν στις συνθήκες διαβίωσης ή στο συμφέρον του τέκνου, εφόσον, σε κάθε περίπτωση, δεν διαταράσσεται η καθημερινότητα του τέκνου. Αποκλεισμός ή περιορισμός της επικοινωνίας είναι δυνατός μόνο για εξαιρετικά σοβαρούς λόγους, ιδίως όταν ο γονέας με τον οποίον δεν διαμένει το τέκνο, κριθεί ακατάλληλος να ασκεί το δικαίωμα επικοινωνίας. Για τη διαπίστωση της ακαταλληλότητας του γονέα το δικαστήριο μπορεί να διατάξει κάθε πρόσφορο μέσο, ιδίως την εκπόνηση εμπειριστατωμένης έκθεσης κοινωνικών λειτουργών ή ψυχιάτρων ή ψυχολόγων.

Οι γονείς δεν έχουν το δικαίωμα να εμποδίζουν την επικοινωνία του τέκνου με τους ανώτερους ανιόντες και τους αδελφούς του, εκτός αν συντρέχει σπουδαίος λόγος. Οι γονείς δεν έχουν το δικαίωμα να εμποδίζουν την επικοινωνία του τέκνου με τρίτους που έχουν αναπτύξει μαζί του κοινωνικοσυναισθηματική σχέση οικογενειακής φύσης, εφόσον με την επικοινωνία εξυπηρετείται το συμφέρον του τέκνου.

Τα σχετικά με την επικοινωνία ζητήματα καθορίζονται ειδικότερα είτε με έγγραφη συμφωνία των γονέων είτε από το δικαστήριο. Στην περίπτωση αυτή εφαρμόζεται και η παρ. 4 του άρθρου 1511. Όταν συντρέχει περίπτωση κακής ή καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος επικοινωνίας, ο άλλος γονέας ή κάθε ένας από τους γονείς, αν πρόκειται για επικοινωνία με τρίτο, μπορεί να ζητήσει από το δικαστήριο τη μεταρρύθμιση της επικοινωνίας.

Άρθρο 1520 (άρθ. 17 ν. 1389/1983)

Προσωπική επικοινωνία

Ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το τέκνο διατηρεί το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας με αυτό.

Οι γονείς δεν έχουν το δικαίωμα να εμποδίζουν την επικοινωνία του τέκνου με τους απώτερους ανιόντες του, εκτός αν υπάρχει σοβαρός λόγος. Στις περιπτώσεις των προηγούμενων παραγράφων, τα σχετικά με την επικοινωνία κανονίζονται ειδικότερα από το δικαστήριο.»

Περιεχόμενα

α'. Τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας	2
β'. Λειτουργικός χαρακτήρ τοῦ δικαιώματος	7
I. Ὡθησι γιὰ ἄσκησι τοῦ δικαιώματος	11
II. Ἄρνησι τοῦ τέκνου καὶ ἀποξένωσι	13
γ'. Ὁ ὑπόχρεος γονέας	16
δ'. Ἔτεροι φορεῖς τοῦ δικαιώματος	20
ε'. Περιορισμὸς ἢ ἀποκλεισμὸς ἀπὸ τὸ δικαίωμα	22
ς'. Τὸ τεκμήριον τοῦ 1/3	24
I. Νομολογιακὲς ἐπιλογές	30
II. Ἡ ἀπηνῆς πραγματικότητα	32
Βιβλιογραφία	35

α'. Τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας

Πρόκειται γιὰ τὴν προστατευτικὴ διάταξι μὲ τὴν ὁποία διασώζεται πρὸς τὸ «βέλτιστο»¹ συμφέρον τοῦ τέκνου ἢ ἐπαφῆ μὲ τὸν ἐκτὸς ἐστίας γονέα. Κατὰ τὴν ἔκφρασι τῆς νομολογίας, τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας τοῦ γονέως μὲ τὸ τέκνο του, μὲ τὸ ὁποῖο δὲν διαμένει, απορρέει ἀπὸ τὸν φυσικὸ δεσμὸ αἵματος μεταξὺ γονέως καὶ τέκνου καὶ τὸ αἶσθημα στοργῆς πρὸς αὐτό², κατοχυρώνεται δε κατὰ τὴν ἱεραρχία τῶν πηγῶν του δικαίου πρωτίστως ἀπὸ τὸ ἄρθρο 8 παρ. 2 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συμβάσεως γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου³, περὶ σεβασμοῦ τῆς ἰδιωτικῆς καὶ οἰκογενειακῆς ζωῆς⁴. Παρόμοια κατοχύρωσι ἐν εὐρείᾳ ἐρμηνείᾳ ὑπάρχει καὶ στὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος⁵, ἄνευ οὐσιώδους μεταβολῆς παρὰ τὶς ἀναθεωρήσεις, συγκεκριμένα στὸ ἄρθρο 9 παρ. 1 ἐδ. β' μὲ τὴν πανυγηρικὴ

¹ Ἀναλυτικῶς περὶ βελτίστου κατωτέρω ὑπὸ ζ'. Τὸ τεκμήριο τοῦ 1/3.

² Πάγια νομολογία Ἀρείου Πάγου, ἀντὶ πολλῶν ΑΠ 57/2017.

³ Νομοθετικὸ Διάταγμα 53/1974, «Περὶ κυρώσεως τῆς ἐν Ῥώμῃ τὴν 4ην Νοεμβρίου 1950 ὑπογραφείσης Συμβάσεως «διὰ τὴν προάσπισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν», ὡς καὶ τοῦ Προσθέτου εἰς αὐτὴν Πρωτοκόλλου τῶν Παρισίων τῆς 20ῆς Μαρτίου 1952», ΦΕΚ Α' 256/20.9.1974.

⁴ Νομολογιακὴ διάπλασι, ἀντὶ πολλῶν ΕΔΔΑ, Ἀπόφασι 5.2.2004 Κοσμοπούλου κατὰ Ἑλλάδος, ἀριθμὸς προσφυγῆς 60457/00, σκ. 44: «το Δικαστήριον επανειλημμένως ἔχει δεχθεῖ ὅτι τὸ Ἄρθρο 8 περιλαμβάνει καὶ ἓνα δικαίωμα που ἔχουν οἱ γονεῖς νὰ λαμβάνονται μέτρα ὥστε νὰ επανασυνδέονται με τὰ παιδιὰ τους, καὶ μία υποχρέωσι τῶν ἐθνικῶν ἀρχῶν νὰ λαμβάνουν αὐτὰ τὰ μέτρα. Αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνον στὶς περιπτώσεις που γίνεται υποχρεωτικὴ ἀνάθεσι τῆς ἐπιμέλειας ἐνὸς παιδιοῦ σε δημόσιον ὄργανον καὶ τὴν ἐφαρμογὴ μέτρων φροντίδας, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ σε περιπτώσεις που ὑπάρχουν διενέξεις ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν κατοικία τοῦ παιδιοῦ μεταξὺ τῶν γονέων καὶ ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ παιδιοῦ».

Σύμφωνη ἢ θεωρία, Απ. Γεωργιάδης, *Οικογενειακὸ Δίκαιο*³, Ἐκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2022, σ. 680-681· Θ. Παπαχρίστου, *Οικογενειακὸ Δίκαιο*, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2014, σ. 353· Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, Εισαγωγικὲς Παρατηρήσεις 1505-1541, σε *Γεωργιάδη/Σταθόπουλου Αστικὸς Κώδικας. Οικογενειακὸ Δίκαιο τόμ. VIII*, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2003, ἀρ. 156· Κ. Παναγιούλιας, *Τὸ δικαίωμα προσωπικῆς ἐπικοινωνίας γονέων καὶ τέκνων (1520 ΑΚ). Οἱ ἐγγυήσεις ἀποτελεσματικῆς προστασίας κατὰ τὴ νομολογία τοῦ ΕΔΔΑ*, Ἐκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011, σ. 15 ἐπ.

διατύπωσι ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἀπαραβίαστος· καὶ στὸ ἄρθρο 21, ἐν προκειμένῳ περὶ προστασίας ὑπὸ τοῦ Κράτους τῆς οἰκογενείας, ὡς θεμελίου τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ ἔθνους, καὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας στὴν παρ. 1, καὶ τῆς νεότητος, γιὰ τὴν ὁποία τὸ Κράτος μεριμνᾷ κατὰ τὴν παρ. 3, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ὑγεία τῶν πολιτῶν, ὅπωςδὴποτε συμπεριλαμβανομένης τῆς ψυχικῆς ὑγείας ἢ ὁποία ἄπτεται τῆς παρουσίας.

Κατόπιν, ὁ Ἑλληνας νομοθέτης στὴν σημαντικὴ μεταρρυθμίσι τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου μὲ τὸν ν. 1389/1983⁶, συγκεκριμένα με τὸ ἄρθρο 17 ὡς νέο τότε ἄρθρο 1520 ΑΚ, εἰσήγαγε ἐθνικὴ ρύθμισι θεσπίζουσα δικαίωμα διατηρήσεως προσωπικῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸ τέκνο, τὸ ὁποῖο βέβαια προϋπήρχε λιτώτερο στὸ ἄρθρο 1504 ΑΚ ὡς «ὁ γονεὺς, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἀνήκει μετὰ τὸ διαζύγιον ἢ περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ τέκνου ἐπιμέλεια, διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς προσωπικῆς μετὰ τοῦ τέκνου ἐπικοινωνίας. Τὰ περὶ ταύτης κανονίζει εἰδικώτερον τὸ δικαστήριον»⁷. Ἀκολούθησε τὸ 1992 ἡ διεθνὴς σύμβασι γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ παιδοῦ, μὲ κομψὸ καὶ λιτὸ ὄρισμὸ τοῦ δικαιώματος στὴν παρ. 1 τοῦ ἁρθρου 9, παραλείποντας ὅμως τρίτα πρόσωπα: «τα Συμβαλλόμενα Κράτη σέβονται τὸ δικαίωμα του παιδιοῦ που ζεῖ χωριστὰ ἀπὸ τους δύο γονεῖς του ἢ ἀπὸ τον ἕναν ἀπὸ αυτούς να διατηρεῖ κανονικά προσωπικὲς σχέσεις και να ἔχει ἀμεση επαφὴ με τους δύο γονεῖς του, ἐκτός εἰάν αὐτὸ εἶναι ἀντίθετο με τὸ συμφέρον του παιδιοῦ»⁸. Λιτότερη ἀκόμη διατύπωσι υἰοθετεῖ ὁ εὐρωπαϊὸς νομοθέτης ὀκτώ ἔτη ἀργότερα, συγκεκριμένα τὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο, τὸ Συμβούλιο καὶ ἡ

⁵ Ψήφισμα ΙΒ', «Περὶ ψηφίσεως καὶ θέσεως εἰς ἰσχὺν τοῦ νέου Συντάγματος τῆς Χώρας», ΦΕΚ Α' 110/9.6.1975, δημοσιευθὲν μὲ τὸ ΦΕΚ Α' 111/9.6.1975

⁶ «Κύρωση ὡς Κώδικα του Σχεδίου Νόμου: Εφαρμογὴ τῆς συνταγματικῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος ἀνδρῶν και γυναικῶν στον Αστικὸ Κώδικα, τον Εἰσαγωγικὸ του Νόμο, την Εμπορικὴ Νομοθεσία και τον Κώδικα Πολιτικῆς Δικονομίας, καθὼς και μερικὸς ἐκσυγχρονισμὸς των διατάξεων του Αστικοῦ Κώδικα που ἀφοροῦν τὸ Οἰκογενειακὸ Δίκαιο», ΦΕΚ Α' 25/18.2.1983

⁷ Ἀναγκαστικὸς Νόμος 2250/1940 «Ἀστικὸς Κώδιξ», ΦΕΚ Α' 91/15.3.1940.

⁸ Κυρωθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν ν. 2101/1992 «Κύρωση τῆς Διεθνούς Σύμβασης γιὰ τα δικαιώματα του παιδιοῦ», ΦΕΚ Α' 192/2.12.1992.

Έπιτροπή με πανηγυρική διακήρυξη του Χάρτου Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένώσεως στο άρθρο 24 παρ.3⁹.

Η δεύτερη μεγάλη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, όπως άρέσκειται στην μνεία του χρονικού διαστήματος ή σχετική βιβλιογραφία, έρχεται περίπου μία γενιά αργότερα, συγκεκριμένα τριανταεπτάμιση έτη. Όμως, μιá απλή αριθμητική σύγκριση με την διάρκεια ισχύος του προηγούμενου καθεστώτος της πατρικής έξουσίας μέχρι άλλαγής του το 1983, δείχνει ότι δέν έχει παρέλθει και πολύς χρόνος, οί δέ σχέσεις γονέων και τέκνων πόσο έχουν αλλάξει μέσα σε μία γενιά¹⁰; Παρόμοια άνησυχία έκφράζει μέρος της θεωρίας επικαλούμενη άνάγκη μεταρρυθμίσεως έπειδη έχει αλλάξει άρδην το έν γένει οικογενειακό περιβάλλον¹¹, όμως σε άμφότερα παρελθόν και παρόν της διαφορετικής ρυθμίσεως, αλλά μάλλον και στο μέλλον, ή μητέρα θα έργάζεται και προβληματικές οικογένειες θα υπάρχουν. Έπίκληση άορίστως σε διαχρονικά κοινωνικά φαινόμενα, τα όποια ίσως έχουν γίνει φανερώτερα τη σήμερα με την επέλαση της τεχνολογίας, μιá πράγματι μεγάλη άλλαγή, δέν άρκεί ούτε άπαιτείται για την δικαιολόγησι του νομοσχεδίου. Βαρύνουσα άποψη στην

⁹ «Κάθε παιδί έχει δικαίωμα να διατηρεί τακτικά προσωπικές σχέσεις και απ' ευθείας επαφές με τους δύο γονείς του, εκτός εάν τούτο είναι αντίθετο προς το συμφέρον του», «Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», 2000/C 364/01, Έπίσημη Έφημερίδα τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 18.12.2000.

¹⁰ «Γιατί αποτελεί πρόβλημα; Από το έτος 1983 δεν έχει λάβει χώρα οιαδήποτε αναμόρφωση στο κεφάλαιο του Αστικού Κώδικα που διέπει τις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων, γεγονός που συνιστά αναχρονισμό, καθόσον έχουν μεταβληθεί ουσιωδώς οι κοινωνικές συνθήκες», ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΡΥΘΜΙΣΗΣ, ΣΧΕΔΙΟ ΝΟΜΟΥ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ, «Μεταρρυθμίσεις αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων και άλλα ζητήματα οικογενειακού δικαίου», άξιολόγησι άθεμελίωτη και αντίθετη στην κοινή πείρα, περι της ΑΝΑΛΥΣΗΣ αυτής καθ' έαυτης και άλλων προβλημάτων της βλ. αναλυτικά κατωτέρω.

¹¹ Ιω. Βαλμαντώνης, «Η προσαρμογή του ελληνικού οικογενειακού δικαίου στις σύγχρονες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, με την καθιέρωση του κανόνα της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας μετά το χωρισμό των γονέων», ΕλλΔνη 2021, 1077, ό όποιος σε αντίθεσι με την ΑΝΑΛΥΣΗ προβαίνει σε στοιχειώδη στοιχειοθέτησι του ισχυρισμού, συναρτώμενου βέβαια με την όρθότατη αμέσως προηγούμενη παρατήρησί του (1076) περι της συνήθους εξελίξεως τέτοιων υποθέσεων ένώπιον τών δικαστηρίου.

θεωρία, ειδικώς και ως συμμετέχων στην νομοπαρασκευαστική επιτροπή του 1982-1983, τοποθετείται εν αντιθέσει επί το μετριοπαθέστερον, υποστηρίζουσα πως ή μεταρρύθμισι είναι απλώς δεκτική βελτιώσεως¹². Ἡ θέσι τῆς παρούσης και ἄποψι τοῦ γράφοντος είναι ὅτι ή συγκεκριμένη ἐξεταζομένη ρύθμισι τοῦ ἄρθρου 1520 ΑΚ, ἀποτελεῖ βῆμα πρὸς τὸ θετικώτερον γιὰ τὴν κοινωνία, και κατὰ παραδοχὴ μιᾶς ἐκ τῶν ἀρμοδίων σχετικῶν τοῦ θέματος ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι, τὸ τέκνο «εἶναι ουσιώδους σημασίας να διατηρεῖ ικανοποιητικὲς σχέσεις και με τους δύο γονεῖς μετά το διαζύγιο»¹³. Ὅμοίως, ὑφίστανται κοινωνιολογικὲς μελέτες οἱ ὁποῖες διαπιστώνουν τὴν θετικὴ ἐπίδρασι τῆς παρουσίας ἀμφοτέρων τῶν γονέων¹⁴.

Μετά τὴν πάροδο σχεδὸν ἐνὸς διμήνου ἀπὸ τὸ τέλος τῆς δημοσίας διαβουλεύσεως ἐπὶ τοῦ Σχεδίου Νόμου γιὰ «Μεταρρυθμίσεις αναφορικὰ με τις σχέσεις γονέων και τέκνων και ἄλλα ζητήματα οικογενειακοῦ δικαίου» τὴν Πρωταπριλιά τοῦ 2021¹⁵, υπερψηφίσαν ὀνομαστικῶς κατὰ τὴν ΡΚΣΤ' συνεδρίασι τῆς 20ῆς Μαΐου 2021 σὲ σύνολο ἑκατὸν ἑβδομήντα ἕξι (176) βουλευτῶν οἱ ἑκατὸν πενήντα ἕξι (156) τὸ ἄρθρο 13, τὸ ὁποῖο ἀντικαθιστᾶ τὸ ἄρθρο 1520 ΑΚ, και ἐγένετο (μαζὶ με τὰ 30 ἐν συνόλῳ ἄρθρα, 22 ἀφορῶντα τὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο) ὁ νόμος 4800/2021¹⁶. Μὲ μόνη τὴν ὀπτικὴ σύγκρισι τοῦ παλαιοῦ και νέου 1520 ΑΚ

¹² Μ. Σταθόπουλος, «Ἡ νέα ρύθμιση τῆς συνεπιμέλειας», *ΕλλΔνη* 4/2021, 961.

¹³ Γ. Τσιάντης, *Ψυχικὴ Ὑγεία τοῦ Παιδιοῦ και τῆς Οἰκογένειας*, ἐκδ. Καστανιώτη, Παιδοψυχιατρική, τόμος Α', Αθήνα 1988, σ. 155.

¹⁴ Anja Steinbach, «Children's and Parents' Well-Being in Joint Physical Custody: A Literature Review», *Family Process* 2019 58 (2), 353-369, <https://doi.org/10.1111/famp.12372>.

¹⁵ Εἶχε ἀναρτηθεῖ στὸν <http://www.opengov.gr/ministryofjustice/?p=14617> τὴν 18η Μαρτίου 2021, ὅσο ἀκριβῶς προβλέπεται «Ἡ διαβούλευση ἐπὶ των νομοσχεδίων γίνεται και μέσω του δικτυακοῦ τόπου www.opengov.gr και διαρκεῖ δύο (2) εβδομάδες.», ἄρθ. 61 παρ. 2 ν. 4622/2019 «Ἐπιτελικὸ Κράτος: οργάνωση, λειτουργία και διαφάνεια τῆς Κυβέρνησης, των κυβερνητικῶν οργάνων και τῆς κεντρικῆς δημόσιας διοίκησης» (ΦΕΚ Α' 133/07.08.2019)

¹⁶ Νόμος 4800/2021 «Μεταρρυθμίσεις αναφορικὰ με τις σχέσεις γονέων και τέκνων, ἄλλα ζητήματα οικογενειακοῦ δικαίου και λοιπὲς ἐπείγουσες διατάξεις», τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσης ἐιδικώτερον, στὸ «ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΤΕΚΜΗΡΙΟΥ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΚΑΚΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ – ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ Ἄρθρο

διαπιστούται ή διατήρησι του βασικού νοηματικού κορμού της διατάξεως και ή προσθήκη πολλών προτάσεων· ως εΐθισται για την «φλύαρη» νεώτερη νομοθεσία, αντίθετη στην λακωνικότητα των διατάξεων θεμελιωδών και μη νομοθετημάτων πριν την έπιρροή του διαχύτου τεχνοκρατικού πνεύματος. Σημείο των καιρών αποτελεί ή υπό της ειδικής έκθέσεως¹⁷ πρόβλεψι δαπάνης για ψηφιακό μητρώο και έπιμόρφωσι δικαστών¹⁸, αλλά καμμία αντίστοιχη για κοινωνικούς λειτουργούς, ως συγκροτούντες την πρώτη γραμμή στα ζητήματα του νομοσχεδίου. Παρά την σιγή νομοθετικής και έκτελεστικής έξουσίας ως προς την πρόληψι, θεσμοθετήθηκαν αποδεικτικά μέσα και από άλλους έπαγγελματίες υγείας στο τελευταίο έδάφιο νέας παρ. 1 άρθ. 1520 ΑΚ: «Για τη διαπίστωση της ακαταλληλότητας του γονέα το δικαστήριο μπορεί να διατάζει κάθε πρόσφορο μέσο, ιδίως την εκπόνηση εμπειριστατωμένης έκθεσης κοινωνικών λειτουργών ή ψυχιάτρων ή ψυχολόγων».

Τò αναρτηθέν αρχείο στην ιστοσελίδα της Βουλής των Έλλήνων με έγγραφο συγγενές αιτιολογικής έκθέσεως¹⁹ αποτελείται από τέσσερεις χιλιάδες εννιακόσιες (4900) σελίδες, εκ των οποίων κάτι σχετικό για την διερεύνησι και ανάλυσι της βουλήσεως του (ιστορικού) νομοθέτη εύρίσκεται μόνον στις σελίδες 15-29. Δυστυχώς δέν είναι έναιο κείμενο, αλλά μία προσπάθεια ποσοτικοποίησεως της νομοπαρασκευής και «καλής νομοθέτησης», τιτλοφορούμενη «ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΡΥΘΜΙΣΗΣ», όπου αποσπάσματα κειμένου ή λίστες και έπιλογές διατάσσονται σε πίνακες, σαν αποτελέσματα

13 Δικαίωμα επικοινωνίας – Αντικατάσταση του άρθρου 1520 Α.Κ.», ΦΕΚ Α' 81/21.05.2021.

¹⁷ Σ 75 παρ.3: «Νομοσχέδιο που συνεπάγεται δαπάνη ή ελάττωση εσόδων δεν εισάγεται για συζήτηση, αν δεν συνοδεύεται από ειδική έκθεση για τον τρόπο που θα καλυφθούν, η οποία υπογράφεται από τον αρμόδιο Υπουργό και τον Υπουργό Οικονομικών».

¹⁸ Ειδική Έκθεσι στο Σχέδιο Νόμου «Μεταρρυθμίσεις αναφορικά με τις σχέσεις γονέων και τέκνων και άλλα ζητήματα οικογενειακού δικαίου», 6 Μαΐου 2021. Έπίσης, Έκθεσι Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους άρ. 132/10/2021, σ. 4.

¹⁹ Ώς σύνδεσμος «Αιτιολογική Έκθεση & Λοιπές Συνοδευτικές Εκθέσεις» στο https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=19720d08-12e1-421f-9756-ad2100bb4f18, αυτότελως στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/11635959.pdf>

μετρήσεων έργαστηρίου. Οί σελίδες 30-55 φέρουν αποκλειστικά πίνακες με τις αλλαγές στις διατάξεις, και οι υπόλοιπες τέσσερις χιλιάδες οκτακόσιες σαράντα πέντε (4845) αποτυπώνουν τα δεκατέσσερις χιλιάδες οκτακόσια δεκαπέντε (14.815) σχόλια τῶν ενδιαφερομένων πολιτῶν στὴν ἠλεκτρονικὴ πλατφόρμα διαβουλεύσεως. Σημειωτέον ἐκ τοῦ συνόλου ἔχουν ἀξιολογηθεῖ ὡς θετικά ἐπὶ τῶν ἐπιμέρους ἄρθρων τὰ σχόλια κατὰ 80%²⁰. Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς παρούσης, ἔχουν τοποθετηθεῖ ἐπὶ ἑξακοσίων τεσσάρων (604) σελίδων ὅπου ἀναπτύσσονται χίλια ἑπτακόσια ἑξήντα ἕξι (1766) σχόλια, τὰ δεύτερα περισσότερα ἐπὶ τῶν ἄρθρων τοῦ νόμου. Εἶναι εὐληπτο τὸ αὐξημένο ἐνδιαφέρον τῶν πολιτῶν, ἰδίως διαφόρων ὀργανωμένων ομάδων πιέσεων μὲ παρόμοιες οἰκογενειακοῦ δικαίου ἱστορίες, γιὰ μιὰ ρύθμισι ἢ ὁποῖα ἀφ' ἑνὸς καθορίζει ἐκ νόμου ἓνα ἐλάχιστο τεκμήριο χρονικῆς ἐπικοινωνίας σε μιὰ ἀνθρώπινη σχέσι τόσο σημαντικὴ καὶ μοναδική, ὅσο τοῦ ἐκτὸς ἐστίας γονέως μὲ τὸ τέκνο του· ἀφ' ἑτέρου φαίνεται νὰ ἀποδίδῃ στὸν συγκεκριμένο γονέα εὐρύτερο δικαίωμα ἀπὸ τὸ σύνηθες τοῦ ἀποδιδόμενου χρόνου σὲ δικαστικὲς ἀποφάσεις ἢ συμφωνητικὰ ρυθμίζοντα τὰ τῆς γονικῆς μερίμνης.

β'. Λειτουργικὸς χαρακτήρ τοῦ δικαιώματος

Στὸ πρῶτο ἐδάφιο τοῦ ἄρθρου ὁ νομοθέτης προκρίνει ἐναργῶς τὸν λειτουργικὸ χαρακτήρα τοῦ δικαιώματος στὴν ἐπικοινωνία, προσθέτων τὴν φράσι «καὶ τὴν υποχρέωση» στὴν ἐπικοινωνία τοῦ γονέως μὲ τὸ τέκνο του ἄνευ κοινῆς διαμονῆς. Ἡ προσθήκη αὕτη συνιστᾷ τὴν κρατούσα γνώμη στὴν θεωρία²¹ καὶ δὲν ἀποτελεῖ καινοτομία, παρὰ μόνον ἀποτυπώνει ἐπιβεβαίωσι, τὴν ὁποῖα

²⁰ Βαλμαντώνης, ὄ.π., 1078, ὑπόσημ. 17.

²¹ Ἐνδεικτικῶς Γ. Κουμάντος, *Οικογενειακό Δίκαιο*, τόμος II, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1989, ἀρ. 3.4.3.3.3· Ι. Σπυριδάκη, *Οικογενειακό Δίκαιο*³, ἑκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020, ἀρ. 134.2.3· Θ. Παπαχρίστου, *Οικογενειακό Δίκαιο*, ὄ.π., σ. 352· Χρ. Σταμπέλου, *Προσωπικότητα καὶ Οικογενειακές σχέσεις. Το παράδειγμα τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ τέκνου*, ἑκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2010, σ. 56· Ν.-Χρ. Σαμαρά, *Το δικαίωμα προσωπικῆς ἐπικοινωνίας με τὸ ἀνήλικο τέκνο*, Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, σ. 14.

θέσει πλέον επιβεβαιώνουν ή νομολογία²². Αξίζει παρ' όλ' αυτά η μνεία της απόψεως, έκπεφρασμένη κατά τὸ προϊσχύσαν δίκαιο, περί μὴ υποχρεωτικότητος ἐπικοινωνίας τοῦ γονέως και μόνον ἠθικοῦ καθήκοντος. Υποστηρίχθηκε ὅτι καθήκον τοῦ γονέως «αποτελεῖ ἡ «καλή» ἀσκηση του δικαιώματος ἐπικοινωνίας» καὶ ὄχι «ἡ ἀσκηση του δικαιώματος καθεαυτῆ»²³, μετὴν ἔννοια ὅτι δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ ἐξαναγκαστὴ ὑποχρέωσι, παρά μόνον ἠθικὸ καθήκον. Συγκλίνουσα γνώμη περί ἠθικῆς μόνον ὑποχρέωσης, προκρίνει τὴν ἐξαίρεσι ἀπὸ τὴν νομικὴ ὑποχρέωσι καὶ τὸ ἐξαναγκαστό της, δεδομένης τῆς φύσεως τοῦ εἰδικώτερου οἰκογενειακοῦ δικαιώματος τῆς ἐπικοινωνίας²⁴. Ἀκόμη σαφέστερη ἄρνησι, προτάσσει ὁ *Βαθρακοκόιλης*²⁵, ἀναφέρων τὸ ἀνώφελο τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, εὐλόγως διότι ἔτσι οὔτε δημιουργεῖται οὔτε συντηρεῖται σχέσι γονέως καὶ τέκνου. Ἐπίσης, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ πράξι τὴν ὁποία μόνο ὁ μὴ ἐπικοινωνῶν μπορεῖ νὰ ἐκτελέσῃ, τὰ μέσα καταναγκασμοῦ του, ἦτοι τὸ ἄρθρο 946 παρ. 1 ΚΠολΔ, δὲν ἐξασφαλίζουν τὴν πραγμάτωσί της διὰ ἀπειλῆς χρηματικῆς ποινῆς καὶ κρατήσεώς του.

Περισσότερο ὁμοιάζει σὲ βάρος, ὅπου ἐὰν δὲν τηρηθεῖ τότε ἔχει ἀρνητικὲς συνέπειες, ἐν προκειμένῳ τὴν κακὴ ἀσκηση τῆς ἐπιμέλειας, πλέον ρητῶς στὸ 1532 ΑΚ²⁶. Πρὸς τοῦτο, γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ νομικοῦ λόγου δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσουμε κάτι ὡς λειτουργικὸ δικαίωμα μετὴ ἐξαιρέσεις, ἐνῶ ὑφίσταται νομικὸς

²² Εφαθ 20/2023· Εφαθ 2089/2023· Εφαθ 1230/2022· ΜονΠρωτΠατ 312/2022· ΜονΠρωτΠατ 681/2022· ΜονΠρωτΜυτ 54/2023· ΜονΠρωτΘεσ 317/2022· ΜονΠρωτΘεσ 1939/2022, ὅλες ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

²³ Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, Εισαγωγικὲς Παρατηρήσεις 1505-1541, σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου *Αστικός Κώδικας*, ὅ.π., ἀρ. 158.

²⁴ Αθ. Πουλιάδης, σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, *Αστικός Κώδικας. Οικογενειακό δίκαιο*, τόμ. VIII, ἄρθρο 1520, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2003, ἀρ. 17.

²⁵ Β. Βαθρακοκόιλης, *Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο: κατ' ἄρθρο ἐρμηνεία - νομολογία - βιβλιογραφία - νομοθεσία*², Αθήνα 2000, σ. 954: «τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας, σε ἀντίθεση με ἐκεῖνο της γονικῆς μέριμνας, δὲν εἶναι λειτουργικὸ δικαίωμα [ἐπισήμανσι πρωτοτύπου], δηλαδή παράλληλα καὶ καθήκον». Υἱοθετεῖ σχεδὸν τὸ σύνολο τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ Βαθρακοκόιλη ἢ πρόσφατη Εφαθ 446/2021.

²⁶ «Κακὴ ἀσκηση της γονικῆς μέριμνας συνιστοῦν [...] δ. ἡ κακὴ ἀσκηση καὶ ἡ υπαίτια παράλειψη της ἀσκήσεως του δικαιώματος ἐπικοινωνίας ἀπὸ τον δικαιοῦχο γονέα».

ὄρος -τὸ βάρος- ὁ ὁποῖος καλύπτει πλήρως ἄνευ ἐξαιρέσεως ἢ προσθήκης, ἄρα μποροῦμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ βάρος τοῦ γονέως νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ τέκνο πού δὲν διαμένει, τὸ ὁποῖο ὀφείλει νὰ ἀσκήσῃ στὸ πλαίσιο τοῦ ἄρθ. 1520, ἄλλως ἀπόλλυται τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας. Ἐν γένει, χορηγούμενο δικαίωμα δίχως ἐξαναγκασμὸ καὶ συνακολούθως ἀναγνώρισι νομικῆς ἀξιώσεως εἶναι μόνον διακήρυξι. Ἡ νομολογία ἀναγνωρίζει αὐτὴν τὴν θέση: «ἐξακολουθεῖ, ὅπως και στο προῖσχύον δίκαιο, νὰ μὴν υφίσταται ἀγώγιμη ἀξίωση, ἀφοῦ ὅπως πάγια δέχεται μέχρι σήμερα ἡ νομολογία καὶ ἡ θεωρία, δὲν συνάδει με τὴ φύση τῆς σχέσης γονέα καὶ τέκνου ἀλλὰ καὶ με τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου ὁ ἐξαναγκασμὸς τοῦ γονέα νὰ ἐπικοινωνεῖ με τὸ τέκνο του, θέση ἡ ὁποία ἐναρμονίζεται καὶ με τὸ σκοπὸ τῶν τροποποιήσεων πού ἐπῆλθαν με τὸ Ν.4800/2021 ὅπως προσδιορίζεται στο ἄρθρο 1 τοῦ ἄνω Νόμου πού, ὅπως προειπώθηκε, εἶναι ἡ «ἐξυπηρέτηση τοῦ βέλτιστου συμφέροντος τοῦ τέκνου»²⁷. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀναφορὰ τοῦ νόμου περὶ ὑποχρέσεως τοῦ γονέως γιὰ τὴν εὐρύτερη δυνατὴ ἐπικοινωνία, ὅπως δέχεται καὶ ἡ νομολογία, ἀναγιγνώσκεται ὡς μιὰ συμβολικὴ ἀναφορὰ μὲ κατευθυντήριον σκοπὸ γιὰ τοὺς γονεῖς, ἄνευ ἀγώγιμου ἀξιώσεως γιὰ ἐξαναγκασμὸ τοῦ μὴ ἐπικοινωνοῦντος νὰ ἀσκήσῃ τὸ δικαίωμά του.

Κατ' ἀρχὴν, ὡς προελέχθη, τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας ἀπορρέει ἀπὸ τὸν φυσικὸ δεσμὸ αἵματος μεταξὺ γονέως καὶ τέκνου καὶ τὸ αἶσθημα στοργῆς πρὸς αὐτό, κατὰ τὴν κρατούσα στὴν νομολογία ἄποψι²⁸ καὶ στὴν θεωρία μειοψηφικὴ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν γονικὴ μέριμνα²⁹, κατὰ δὲ ἄλλη, μὲ εὐρύτερη ὑποστήριξι καὶ μᾶλλον κρατούσα, χορηγεῖται ἀυτοτελῶς ἀπὸ τὸ ἄρθρο 1520 ΑΚ³⁰. Μεγαλύτερη

²⁷ Εφαθ 20/2023· Εφαθ 2089/2023· Εφαθ 1230/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

²⁸ Ἀντὶ πολλῶν ΑΠ 851/2015, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ: «ἡ ἐπικοινωνία τοῦ γονέα με τὸ ἀνήλικο τέκνο του, ὡς καθιερούμενο δικαίωμα ἐντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο τῶν διατάξεων πού προβλέπουν τὴν ἀσκηση τοῦ δικαιώματος καὶ καθήκοντος τῶν γονέων γιὰ τὴ μέριμνα υπὲρ τοῦ ἀνήλικου τέκνου τους (ἄρθρα 1510 ἕως 1518 Α.Κ.)».

²⁹ Γ. Κουμάντος, *Οικογενειακό Δίκαιο*, ὅ.π., ἀρ. 3.4.3.3 «Τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας ἀπορρέει ἀπὸ τὴ γονικὴ μέριμνα καὶ εἶναι υπόλοιπο τῆς ἐπιμέλειας»

³⁰ Ἰω. Βαλμαντώνης, *Συνεπιμέλεια καὶ βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου* (ὑπὸ τὸ φως τοῦ Ν. 4800/2021), Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2022, σ. 105· Ν.-Χρ. Σαμαρά, *Τὸ δικαίωμα προσωπικῆς*

συναίνεσι ταῖς νομολογία καὶ θεωρία εὐρίσκει ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς αὐστηρῶς προσωποπαγού³¹. Σὲ κάθε περίπτωσι, ἢ ταυτόχρονη θέσμισί του σὲ ὅλες τὶς ἀνωτέρω βάσεις δὲν ἀποκλείεται³².

Ὁ Ἄρειος Πάγος, μὲ τὸν τελευταῖο λόγο, ἐρμηνεύων τὴν διάταξι ἀποφαίνεται ὅτι ἡ διάταξι συμβάλλει στὴν ἐνίσχυσι τῶν μεταξὺ τοῦ τέκνου καὶ γονέως δεσμῶν καὶ σχέσεων, στὴν ὁμαλὴ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξί του καὶ στὴν ὀλοκληρωσι τῆς προσωπικότητός του. Κατὰ τὴν εὐστοχη τοποθέτησι τοῦ Ἰωάννου Παπαρρηγοπούλου, στὴν πράξι «πρόκειται γιὰ δικαίωμα ἀνατροφῆς καὶ ὄχι δικαίωμα ἐπικοινωνίας»³³. Παρὰ τὴν ἐξαιρετικὴ θεμελίωσι τοῦ δικαιώματος, σὺν τὴν σημασία του γιὰ τὸ τέκνο, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ εἶναι ἀνήλικο³⁴, δυστυχῶς ἀπαντάται καθημερινὰ ἢ ἄρνησι ἀσκήσεως τοῦ

ἐπικοινωνίας με τὸ ἀνήλικο τέκνο, ὁ.π., σ. 9 ἐπ.: Σ. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, ὁ.π., ἀρ. 157 ἐπ.

³¹ Σ. Μιχαλακάκου, σε Νικολόπουλο, *Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου. Ερμηνεία – Υποδείγματα*, Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2015, σ. 643, ἰδίως ὑποσημείωσι 320.

³² Γ. Λαδογιάννης σε Απ. Γεωργιάδη, *ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ*¹, τόμ. ΙΙ, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2013, Ἄρθρο 1520, σ. 883-884.

³³ Στὸ πλαίσιο τοῦ 6ου Διεθνούς Συνεδρίου ὀργανωθὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὡς προέδρου τοῦ International Council on Shared Parenting (ICSP), ἐπιστημονικὸς συντονισμὸς Ἰωάννα Κονδύλη, Αθήνα, 5 Μαΐου 2023.

³⁴ ΜονΠρωτΘεσ 8513/2018, τὸ ὁποῖο με καθαρὴ καὶ ὀρθὴ ἀστικολογικὴ σκέψι παρέθεσε τὸν συνεπῆ ἐπιστημονικῶς καὶ δογματικῶς τρόπο ἀσκήσεως ἀξιώσεως ρυθμίσεως ἐπικοινωνίας: «καθόσον σύμφωνα με τὴ διάταξι του ἀρθρου 1520 παρ. 1 ΑΚ, τὸ καθιερούμενο με αὐτὴ προσωπικὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας του γονέα με τὸ τέκνο του προϋποθέτει ἀνηλικιότητα του τέκνου καὶ δὲν ἀφορὰ τα ἐνήλικα τέκνα, ὅπως στὴν προκειμένη περίπτωσι, ἀλλὰ οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ βρεῖ με τὸ ἀναλυτικὰ ἀνωτέρω ἀναφερόμενο περιεχόμενο ἐρεισμα σε ἄλλη διάταξι του οικογενειακοῦ δικαίου [...] Στὴν περίπτωσι, κατὰ τὴν ὁποία υφίσταται παρεμπόδιση τῆς ἀσκήσεως του δικαιώματος ἐπικοινωνίας γονέα με ἐνήλικο τέκνο του, ἡ νομικὴ δυνατότητα που παρέχεται βάσει του ουσιαστικοῦ δικαίου, [...] εἶναι μέσω των διατάξεων του ἀρθρου 57 ΑΚ». Σημειωτέον, ἡ περίπτωσι τὴν ὁποία ἐκλήθη νὰ κρίνη τὸ Δικαστήριον δὲν ἀφοροῦσε ἓνα ἐν γένει ἐνήλικο τέκνο τὸ ὁποῖο ἐνδεχομένως ἐσυντηροῦτο ἀπὸ τὸν ἕτερο γονέα, ἀλλὰ ἓνα ὑπὸ πλήρη στερητικὴ δικαστικὴ συμπαράστασι λόγω μετριάς νοητικῆς ὑστερήσεως.

δικαιώματος και τὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ ἓνα δυσεπίλυτο οἰκογενειακὸ πρόβλημα.

I. Ὡθησι γιὰ ἄσκησι τοῦ δικαιώματος

Γενικώτερο χαρακτηριστικὸ τῶν λειτουργικῶν δικαιωμάτων εἶναι ὅτι δὲν γεννᾶται ταυτόχρονη ἀξίωσι τοῦ ὑπὲρ οὗ τὸ δικαίωμα κατὰ τοῦ φορέως τοῦ δικαιώματος, ὅπως παραδείγματος χάριν τὸ τέκνο δὲν δύναται νὰ ἀξιώσῃ τὴν ἄσκησι γονικῆς μερίμνης κατὰ τοῦ γονέως του³⁵. Ἀκριβῶς λόγῳ τῆς σημασίας καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἐν ἐξετάσει λειτουργικοῦ δικαιώματος, ἡ ἄσκησί του δὲν ἀφήνεται στὴν ἐλεύθερη βούλησι τοῦ φορέως του ἀλλὰ βαρύνεται μὲ ὑποχρέωσι-καθῆκον, τὸ περιεχόμενον δηλαδὴ τῆς λειτουργικότητος. Οἱ σκοποὶ ποὺ δικαιολογοῦν τέτοιον περιορισμὸ ἐλευθέρως ἀναπτύξεως προσωπικότητος τῶν γονέων, κρίνονται ἀνώτεροι κατὰ στάθμισι: ἡ ικανοποίηση του φυσικοῦ αἰσθήματος ἀγάπης μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ ἀποτροπὴ ἀμοιβαίας ἀποξενώσεώς τους, ἡ ὁποία θὰ ἀσκοῦσε βλαπτικὴ ἐπίδρασι στὸ συμφέρον τοῦ παιδιοῦ³⁶. Μεταγενέστερη νομολογία ἐμπλουτίζει καὶ ὀλοκληρώνει τὸ λεκτικόν: «τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἡ ἄσκησί του δὲν ἀποβλέπει μόνον στὸ συμφέρον τοῦ δικαιούχου γονέα ἀλλὰ καὶ τοῦ τέκνου καὶ τὸ συμφέρον αὐτὸ συνίσταται στὴν καλλιέργεια των ψυχικῶν δεσμῶν στοργῆς καὶ ἀγάπης μεταξὺ τους καθὼς καὶ στὴ διατήρησι μιᾶς μορφῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἔστω καὶ ὑπὸ αὐτὲς τις συνθήκες καὶ στὴν ἀποφυγὴ τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ το γονέα, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ προκαλέσει στὸ παιδί τὸ «σύνδρομο γονικῆς ἀποξένωσης»³⁷.

Ἐπὶ προσθέτως, παράγων προτροπῆς ὀρθῆς ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος εἶναι ἐπὶ τὸ γενικώτερον οἱ ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς μὴ ἀσκήσεώς του μὲ

³⁵ Ελ. Ζερβογιάννη, «Ἡ ἐπικοινωνία με τὸ ἀνήλικον τέκνον ὡς δικαίωμα καὶ ὡς ὑποχρέωσι», ΕλλΔνη 3/2022, 661.

³⁶ Νομολογιακὸ ἀπόσπασμα, ἀντὶ πολλῶν ΑΠ 22/1996, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Ὑιοθετεῖ καὶ ἡ θεωρία, Κουνογέρη-Μανωλεδάκη, *Οἰκογενειακὸ Δίκαιο*⁹, τόμος II, Ἐκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021, σ. 337.

³⁷ ΕφΑνΚρ 224/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

έπαπειλή αποκλεισμού. Ή διάταξι στην παράγραφο 3 έπαπειλεί την μεταρρύθμισι τής απόφάσεως έπικοινωνίας έπί κακής ή καταχρηστικής άσκήσεως του δικαιώματος έπικοινωνίας. Τουτο προϋποθέτει ότι ό φορέας του δικαιώματος είναι συνετός γονέας· δυστυχώς τó φόβητρο του αποκλεισμού (ό περιορισμός του δικαιώματος ως ήσων δέν καθίσταται ίσχυρό άντικίνητρο) δέν έπηρεάζει όσους ήδη δέν ένδιαφέρονταν νά έπιτελέσουν τά καθήκοντά τους. Περαιτέρω και ειδικώτερον, άλλη παραίνεσι συνίσταται στην δυνατότητα του έλέγχου του έτερου γονέως, ιδίως ως πρòς τήν έπίδρασί του στο τέκνο, διά άσκήσεως του δικαιώματος έπικοινωνίας³⁸.

Όταν όμως ύπάρχει παντελής άρνησι άσκήσεως του δικαιώματος τής έπικοινωνίας, δύναται νά άμυνθῆ τó τέκνο; Ή ιδιότητα μέλους συγκεκριμένης οικογένειας, άποτελεί έκφανσι και στοιχείο προσωπικότητας, προστατευτέα κατά τó άρθρο 57 ΑΚ³⁹. Ακόμη δεικτικώτερα, προστατευτέα έκφανσι του δικαιώματος συνιστά ό ψυχικός κόσμος του προσώπου, καταλυτική έπίδρασι στον όποιο άσκει ή άκώλυτη έπικοινωνία προσώπου μέ συγγενείς του. Συνεπώς ή καθ' οίονδήποτε τρόπο παράλειψι άσκήσεως του δικαιώματος έπικοινωνίας προσβάλλει τó δικαίωμα στην προσωπικότητα του τέκνου. Κατά μάλλον εύρεία άποψι στην θεωρία γίνεται δεκτή ή συλλογιστική αυτή έπαγωγή⁴⁰. Ή θεώρησι αύτή χάρει και δογματικής συνεπείας, καθ' όσον άπό τήν άξιολόγησι τής άδικαιολόγητης μη άσκήσεως ως καταχρηστικής άσκήσεως διά παραλείψεως, προκύπτει τó παράνομο τής προσβολής προσωπικότητας κατά ΑΚ 281⁴¹.

Ή προσωπικότητα όμως του τέκνου λειτουργεί κατά βάσι σέ επίπεδο στόχου και όχι ως ήδη καθ' όλα διαμορφωμένο άντικείμενο προστασίας έναντι τών γονέων και τών άρμοδιοτήτων τους⁴². Ύποθεθίσθω ότι βάσει ύποχρεώσεως άρσεως τής προσβολής προσωπικότητας του τέκνου ό γενικώς άφαντος γονέας έξαναγκάζεται σέ έπικοινωνία, θα είναι ή παρουσία του πρòς τó βέλτιστο

³⁸ Κουνογέρη-Μανωλεδάκη, ό.π., σ. 337.

³⁹ Σταμπέλου, ό.π., 860 έπ.

⁴⁰ Γ. Λέκκας, ό.π., άρ. 771-772, ιδίως ύποσημ. 325.

⁴¹ Ζερβογιάννη, ό.π., 665

⁴² Γ. Λαδογιάννης σε Απ. Γεωργιάδη, ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ¹, ό.π., σ. 886.

συμφέρον του τέκνου και την ανάπτυξη της προσωπικότητός του; Όριακή περίπτωση, ή οποία όπωσδήποτε θα κριθεί ad hoc, αποτελεί ή σύγκρουσι της υποχρέωσης-δικαιώματος επικοινωνίας με ταυτόχρονη αλλαγή τόπου επαγγέλματος ενός εκ των γονέων, ιδίως εάν υφίσταται υποχρέωσι διατροφής.

Κατά πραγματιστική θεώρησι, προς τὸ συμφέρον του τέκνου θα είναι ένα σεβαστὸ ποσὸ ἀποδοτέο τῇ εὐδοκίμῃσει ἀγωγῆς με αίτημα του ΑΚ 59. Παραλλήλως, πιθανότατα ὁ φορέας του δικαιώματος επικοινωνίας συμπίπτει με τὸν κύριο ὑπόχρεο διατροφῆς⁴³, ἑτέρας ἀξιώσεως σὲ χρῆμα. Περισσότερο ποινικὸ χαρακτήρα διαθέτει αὐτὴ ή ἀξίωσι του τέκνου κατά του μὴ επικοινωνούντος γονέως.

II. Ἄρνησι του τέκνου και ἀποξένωσι

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἀντὶ ἀπουσίας-ἀρνήσεως γονέως μπορεί τὸ τέκνο νὰ ἀρνεῖται τὴν επικοινωνία, συνεπῶς ὁ γονέας νὰ στερεῖται πλήρως τὸ δικαίωμά του. Κατὰ τὸν παιδοκεντρικὸ χαρακτήρα του δικαίου, ὀφείλει νὰ τὸ ἀνεχθῆ, δὲ κατὰ τὸ λεκτικὸ του ἄρθρου. Κατὰ παλαιώτερη νομολογία του Ἀρείου Πάγου, ὁ γονέας που διαμένει με τὸ τέκνο δὲν φέρει καμμία υποχρέωσι νὰ κάμψη τὴν ἀντίστασι του τέκνου, ἔστω και πρὸς ὄφειλός του, με προερμηνευτικὴ ἐπιλογή ὅτι δὲν εὐθύνεται ὁ γονέας: «Ὅταν ὅμως η επικοινωνία ματαιώνεται λόγω ἀρνήσεως του τέκνου νὰ επικοινωνήσει με τὸ γονέα του, η ματαίωσι αὐτὴ δὲν οφείλεται ἀναγκαστικά, σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινῆς πείρας, σε ἐπίδρασι του γονέα που ἔχει υποχρέωσι ἀπὸ τὸ Ουσιαστικὸ Δίκαιο νὰ ἀνεχθῆ τὴν επικοινωνία, ἐφαρμόζοντας τὴ σχετικὴ δικαστικὴ ἀπόφασι, ενώ ἐξάλλου, δὲν θεσπίζεται με οποιοδήποτε κανόνα υποχρέωσι του γονέα αὐτοῦ νὰ κάμψη τὴν ἀνωτέρω ἀρνήσι, πειθαναγκάζοντας πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ τὸ τέκνο του με κάθε μέσο»⁴⁴. Πλέον ὁ νομοθέτης ἀντίθετος στὴν νομολογία ὄρισε ρητῶς υποχρέωσι του γονέως στὴν παρ. του 1520 ΑΚ, ὅμως, ὁ ἀποξενωμένος γονέας ἀντιμέτωπος με ἀξιώματα τῆς νομολογίας θα ἔχει

⁴³ Φουντεδάκη Κ., *Τὸ νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών*, ὁ.π., σ. 85.

⁴⁴ ΑΠ 429/2002, 422/1999, 499/1994, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

ιδιαίτερη δυσχέρεια να αποδείξει πιθανό φαινόμενο γονικής αποξενώσεως. Υπάρχουν αναφορές στην βιβλιογραφία περί διαφορετικής συχνότητας του φαινομένου από τα παραδεδομένα των αποφάσεων⁴⁵, τὸ ὁποῖο μάλιστα ἀπαντᾶνται σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο⁴⁶.

Ὡς γονικὴ αποξένωση ὀρίζεται ἡ μετάδοση πρὸς τὸ ἀνήλικο αἰσθημάτων ἐχθρότητος καὶ ἀρνητικῆς στάσεως γιὰ τὸν γονέα πού δὲν διαμένει μαζί, μὲ τὸν ὁποῖο καὶ σταδιακὰ ἀποξενοῦται. Ἡ νομολογία ἐξειδικεύει ὡς πρὸς τὸν τρόπο ἐκδηλώσεως συμπεριφορᾶς - ψυχολογικῆς χειραγωγήσεως ἀπὸ τὸν κακόβουλο γονέα μὲ δύο τρόπους: «α) οἱ συνειδητές ἐκδηλώσεις του ενός γονέα που ἀποσκοποῦν στὴν πλύση ἐγκεφάλου του ἀνηλίκου καὶ στὴν μετάδοση πρὸς αὐτό ἀρνητικῆς στάσης ἐναντι τοῦ ἑτέρου ἀποξενωμένου γονέα καὶ β) ὁ ἐπηρεασμὸς τοῦ ἀνηλίκου καὶ ἡ συνακόλουθη ἀπέχθεια καὶ ἀποξένωσή του ἀπὸ τὸ γονέα που δὲν διαμένει μαζί. Το ἀνήλικο τέκνο συμμαχεῖ με τὸ γονέα που ἔχει τὴν ἐπιμέλεια, μετατρέπεται σὲ ἕνα φορέα τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ιδεῶν τοῦ τελευταίου, ἀντιλαμβάνεται ὡς δικά του τὰ αἰσθήματα τοῦ μίσους καὶ τῆς ἐκδίκησης γιὰ τὸν ἕτερο γονέα, καὶ διακόπτει τὴν ἐπικοινωνία με αὐτὸν χωρὶς κάποιο δικαιολογημένο λόγο. Το παιδί πείθεται προοδευτικὰ ὅτι ὁ στοχοποιημένος γονέας δὲν τὸν ἀγαπάει καὶ ὡς ἀποτέλεσμα νὰ νιώθει ὑποχρεωμένο νὰ συμπεριφέρεται με τρόπους που εἶναι ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τὸν ἀποξενωτὴ γονέα γιὰ νὰ μὴν ὑποστῆ τὴν ἀπώλεια καὶ τῆς δικῆς του ἀγάπης. Παρουσιάζεται ἡ ἀντιστροφή ρόλων ὅπου τελικὰ τὸ παιδί σὲ ρόλο γονέα προσπαθεῖ νὰ ικανοποιήσει τὴν συνεχῆ ἀνάγκη τοῦ ἀποξενωτῆ γιὰ ἀγάπη καὶ ἀφοσίωση με ἀντάλλαγμα τῆς δικῆς του φροντίδα καὶ ἐπιβίωση».

Περαιτέρω τίθενται κριτήρια ὡς πρὸς τὴν διαπίστωση τοῦ συνδρόμου στὸ τέκνο τὸ ὁποῖο: «α) συμμετέχει σὲ μία ἐκστρατεία δυσφήμισης ὅπου συστηματικὰ καὶ ἀδικαιολόγητα προσβάλλει καὶ ἐπιτίθεται στὸν ἕτερο γονέα, β) ἐμφανίζει ἀπώλεια ἀμφιθυμίας, γ) διατηρεῖ μόνον ἀρνητικὰ συναισθήματα γιὰ

⁴⁵ Βαλμαντώνης, *Συνεπιμέλεια καὶ βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου*, ὅ.π., σ. 121

⁴⁶ Βαλμαντώνης, ὅ.π., σ. 122-123, ἰδίως ὑπόσημ. 718 μὲ στατιστικὰ γιὰ τὸ Μιλάνο καὶ τὴν Ἰσπανία.

το γονέα-στόχο και ακολουθεί μία λογική «άσπρο-μαύρο» (ήτοι ως ο απόλυτα καλός γονέας και ο κακός γονέας), δ) φαίνεται να παπαγαλίζει και να αναπαράγει τις απόψεις του αποξενωτή γονέα, ε) προβαίνει σε επιπόλαιους ορθολογισμούς προκειμένου να δικαιολογήσει την εχθρότητα στον αποξενωμένο γονέα, στ) εμφανίζεται ως «ελεύθερος στοχαστής», δηλαδή ότι η στάση προς τον αποξενωμένο γονέα είναι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης, ζ) παρουσιάζει απουσία ενοχής για τη στάση του προς το στοχοποιημένο γονέα και ενεργεί με αυξανόμενη εχθρότητα στον τελευταίο, αρνούμενο τελικά οποιαδήποτε επαφή, άρνηση που επεκτείνεται σταδιακά και στην οικογένεια του αποξενωμένου γονέα και η) επιδεικνύει αντανακλαστική υποστήριξη προς τον αποξενωτή γονέα»⁴⁷.

Ο νομοθέτης προέβλεψε την κατάλληλη διάταξη για την υπαγωγή της γονικής αποξενώσεως χωρίς να περιορίσει και με πυκνή έκφραση, χαρακτηρίζων έκφραση κακής άσκησης γονικής μερίμνης την «διατάραξη της συναισθηματικής σχέσης του τέκνου με τον άλλο γονέα και την οικογένειά του και η με κάθε τρόπο πρόκληση διάρρηξης των σχέσεων του τέκνου με αυτούς» στην περ. β' παρ. 2 άρθ. 1532. Έπιπλέον, η Έλληνική Δημοκρατία είχε καταδικαστεί στο παρελθόν λόγω αδρανείας του κρατικού μηχανισμού σε καταφανή περίπτωση γονεϊκής αποξενώσεως στην υπόθεση Φουρκιώτη⁴⁸. Με αντίστοιχη προνοητική σοφία, προλαμβάνει τον έκφυλισμό της επικοινωνίας με μόνο ηλεκτρονικά μέσα εξ αποστάσεως, με την προσθήκη της φράσεως ότι στην επικοινωνία περιλαμβάνονται «τόσο η φυσική παρουσία και επαφή του με το τέκνο, όσο και η διαμονή του τέκνου στην οικία του». Αυτό πρέπει να αναγνωσθεί και εκ των περιστάσεων υπό τις όποιες υπεβάλετο σε έπεξεργασία το νομοσχέδιο, συγχρόνως της πανδημίας κορωνοϊού και της μαζικής έγκατάστασης διαφόρων προθεμάτων τηλε- στις διαδράσεις της καθημερινότητας, με φαινόμενα κοινωνικής αποξενώσεως. Πάντως, κατά την διάρκεια της πανδημίας, το

⁴⁷ ΕφΑνΚρ 224/2023, ΜονΠρωτΡεθ 158/2021, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁴⁸ ΕΔΔΑ, απόφαση της 16.6.2016, Φουρκιώτης κατά Ελλάδος, αρ. προσφυγής 74758/11.

Πρωτοδικείο Κοζάνης⁴⁹ ἔδωσε δικαίωμα στὴν μητέρα νὰ ἀρνηθῆ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἀπώτερους ἀνιόντες τῆς πατρικῆς γραμμῆς τοῦ τέκνου τῆς λόγω τῶν μέτρων περιορισμοῦ τοῦ ἰοῦ. Ὅμως, ἡ χορηγηθεῖσα εὐχέρεια, δικαιολογεῖται περισσότερο ἀπὸ τὴν στάσι τῶν ἀνιόντων ἀπέναντι στὸν τεθνεόντα υἱό τους καὶ τὶς ἐπιλογές του, καθὼς καὶ τὰ προσκόμματα, ἐντάσεις καὶ προβλήματα ποὺ προκαλοῦσαν στὴν χήρα πλεόν νύφη τους. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, προβλέπεται ῥητῶς διὰ παραπομπῆς στὴν προτελευταία πρότασι τοῦ 1520 ΑΚ στὴν παρ. 4 τοῦ 1511, ὅπου «ἀνάλογα με τὴν ωριμότητα τοῦ τέκνου πρέπει νὰ ζητεῖται καὶ νὰ συνεκτιμᾶται ἡ γνώμη του», ἄρα ἐν τέλει καλεῖται σὲ κρίσι ἡ ὀξυδέρκεια τοῦ ἐκάστοτε δικαστοῦ περὶ διαπιστώσεως γονεϊκῆς ἀποξενώσεως βάσει τῶν ἰσχυρισμῶν τῶν διαδίκων.

γ'. Ὁ ὑπόχρεος γονέας

Σὲ ὑπόχρεο τοῦ δικαιώματος ἐπικοινωνίας ὀρίζεται πλεόν ῥητῶς ἐκ τοῦ νόμου ὁ γονέας μὲ τὸν ὁποῖο διαμένει τὸ τέκνο, διὰ τῆς προσθήκης στὸ ἐδάφιο β' τοῦ ἄρθρου υποχρεώσεις του ἄλλου γονέως, «να διευκολύνει καὶ νὰ προωθεῖ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ τέκνου με τὸν ἄλλο γονέα σε τακτὴ χρονικὴ βάση». Ἡ προσθήκη ὑποχρεώσεως τοῦ γονέα ποὺ διαμένει μὲ τὸ τέκνο νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν κύριο φορέα τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐδ. α' τῆς πρώτης παραγράφου, εἶναι μία ῥητὴ καταγραφὴ τοῦ ἐρμηνευτικῶς προκύψαντος προφανοῦς, διαγνωσθεντος ὑπὸ τοῦ *Κουμάντου*⁵⁰, καθότι εἶναι ἡ ἀπαραίτητη ἢ συμμόρφωσι τοῦ ἄλλου γονέως μὲ τὸν ὁποῖο διαμένει τὸ τέκνο ὥστε νὰ ἀσκηθῆ προσηκόντως τὸ δικαίωμα. Ἡ συμπερίληψι τῆς εὐνόητης παρεπόμενης ὑποχρεώσεως ἀποτελεῖ δείγμα νομικοῦ βερμπαλισμοῦ καὶ συνιστᾷ λόγο ἀποφυγῆς τῆς φλύαρης νομοθετήσεως, ἄλλωστε στὸ σύστημα τοῦ νόμου ὑπάρχει ἤδη ἡ σχετικὴ ὑποχρέωσι στὴν παρ. 4 τοῦ ἄρθρου 1518: «Κάθε γονέας

⁴⁹ ΜονΠρωτΚοζ 204/2020, ΝοΒ 68, 754.

⁵⁰ Γ. Κουμάντος, ὅ.π., αρ. 3.4.3.3.2, «στο λειτουργικὸ δικαίωμα τοῦ γονέα ποὺ δὲν κατοικεῖ με τὸ παιδί νὰ ἐπικοινωνεῖ μ' αὐτό, ἀντιστοιχεῖ ὑποχρέωσι τοῦ γονέα ποὺ κατοικεῖ με τὸ παιδί νὰ διευκολύνει αὐτὴν τὴν ἐπικοινωνία».

υποχρεούται να διαφυλάσσει και να ενισχύει τη σχέση του τέκνου με τον άλλο γονέα, τους αδελφούς του, καθώς και με την οικογένεια του άλλου γονέα, ιδίως όταν οι γονείς δεν ζουν μαζί ή ο άλλος γονέας έχει αποβιώσει». Πάντως, ο Συνήγορος του Πολίτου, εντός αρμοδιότητος⁵¹, σέ έπιστολή του σχετικά με τις έργασίες της Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Έπιτροπής για την Αναμόρφωση του Οικογενειακού Δικαίου, προέβλεψε και πρότεινε διττή διατύπωση υποχρεώσεων άμφοτέρων τών γονέων για την έμπέδωση ότι ή ύλοποίηση της έπικοινωνίας είναι κυρίως δικαίωμα του τέκνου⁵².

Έτσι, ό υπόχρεος γονέας όφείλει να άνέχεται την έπικοινωνία και να απέχει από κάθε ένέργεια παρεμποδίσεως έπικοινωνίας, πράγμα για τó όποιο μόν μπορεί να έξαναγκαστή κατά τόν ΚΠολΔ, δυσχερώς δέ⁵³. Αντί του έξαναγκασμού έπικοινωνίας θα ήταν σκόπιμο να διατάξει ό δικαστής παρακολούθηση συνεδριών σε ψυχολόγο, ένω ή Ίδρυσι οικογενειακών δικαστηρίων θα συνέβαλλε σε καλύτερη αντιμετώπισι τέτοιων υποθέσεων⁵⁴. Επί προσθέτως, ύφίσταται και έξαναγκασμός ποινικού δικαίου στην παρ. 1 του άρθρου 169Α ΠΚ⁵⁵.

⁵¹ «Ο Συνήγορος του Πολίτη έχει επίσης, ως αποστολή του την προάσπιση και προαγωγή των συμφερόντων του παιδιού », άρθ. 1 ν. 3094/2003, «Συνήγορος του Πολίτη και άλλες διατάξεις», ΦΕΚ Α' 10/22.1.2003.

⁵² Μ. Μπλιάτη, ειδική έπιστήμων του *Συνηγόρου του Πολίτου*, έπιστολή προς τόν ύπουργό Δικαιοσύνης της 5.8.2020, στο <https://www.synigoros.gr/el/category/grafeio-tyroy-and-epikoinwnias/post/eggrafo:-anabewrhsh-toy-oikogeneiakoy-dikaioy>, σ. 20.

⁵³ Άν. Πλεύρη, «Οι «συμπληγάδες» της αναγκαστικής εκτέλεσης επί υποχρέωσης προς παράδοση ή απόδοση τέκνου και επί παρεμπόδισης του δικαιώματος επικοινωνίας γονέα με τέκνο. Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 950 ΚΠολΔ», *ΕλλΔνη* 4/2021, 1038-1039· Μ. Μπλιάτη, ό.π., σ. 16 έπ., επίσης Π. Νικολόπουλος, κατά τις παραδόσεις του μεταπτυχιακού μαθήματος οικογενειακού δικαίου.

⁵⁴ Ελ. Ζερβογιάννη, ό.π., 668.

⁵⁵ «Όποιος δεν συμμορφώθηκε σε προσωρινή διαταγή ή διάταξη δικαστικής απόφασης πολιτικού δικαστηρίου ή σε εισαγγελική διάταξη, που αφορούν τη ρύθμιση της νομής ή της κατοχής, την άσκηση της γονικής μέριμνας, την επικοινωνία με το τέκνο και τη ρύθμιση της χρήσης της οικογενειακής στέγης και της κατανομής των κινητών μεταξύ συζύγων ή την απαγόρευση προσέγγισης και επικοινωνίας μεταξύ προσώπων, τιμωρείται με φυλάκιση έως τρία (3) έτη ή χρηματική ποινή. Με την ίδια ποινή τιμωρείται και όποιος δεν συμμορφώθηκε

Παρά την νομοθετική αυτή πρόβλεψη όμως, η διάταξη παραμένει αδρανής, καθώς δεν έχει θεσπισθεί η αυτόφωρη διαδικασία επί παρεμποδίσεως της επικοινωνίας του δικαιούχου γονέα από τον υπόχρεο, ο οποίος παραβιάζει δικαστική απόφασι, εισαγγελική διάταξη ή σχετικό συμβολαιογραφικό έγγραφο. Η απειλή της συλλήψεως και διανυκτερεύσεως στο κρατητήριο τη παραβιάσει πιθανότατα αρκεί για την αποτροπή παράνομης συμπεριφοράς του γονέως⁵⁶. Ίσως ο νομοθέτης κατά την αξιολόγησί του υπέρ (έσκεμμένης;) παραλείψεως θεσπίσεως τών ανωτέρω, θεώρησε ότι ένα τέτοιο μέτρο δεν είναι εν στενή έννοια ανάλογο, ως υπερβολικώς έπαχθές, καθώς και εις βάρος του συμφέροντος του τέκνου, καθώς ο άσκων την επιμέλεια γονέας, βεβαίως λόγω δυστροπίας του, θα οδηγείτο στα κρατητήρια αντί να φροντίζει το τέκνο.

Σύμφωνη με τα ανωτέρω και η θεωρία κατά κρατούσα μέχρι στιγμής άποψι⁵⁷, ότι η θεσπιζόμενη ειδική υποχρέωσι διευκολύνσεως και προωθήσεως επικοινωνίας νοείται ως η έμφύσησι στο παιδί καλών αισθημάτων για τον άλλο γονέα και η καλή συνεργασία τών γονέων, ώστε να συμφωνηθούν και εκτελεσθούν οι πρακτικές λεπτομέρειες της άσκήσεως του δικαιώματος. Άλλη άποψι, με άφετηρία το όρθο ότι ο καθορισμός προγράμματος επικοινωνίας, «σε τακτή χρονική βάση», πρωτίστως αφορά το συμφέρον του τέκνου και όχι μιá άοριστη υποχρέωσι προγραμματισμού επικοινωνίας, σύν δέ επί παραβάσει της υποχρέωσεως αυτής επιλαμβάνεται εκ νόμου το δικαστήριο, το οποίο ούτως ή άλλως είναι αρμόδιο κατά την παρ. 3 του άρθρου, προβαίνει σε διαφορετική έρμηνεία του περιεχομένου της υποχρέωσεως άρωγής επικοινωνίας. Ο υπόχρεος γονέας που διαμένει με το τέκνο, οφείλει να διευκολύνη και προωθή την επικοινωνία και εκτός του καθορισμένου προγράμματός της σε τακτή χρονική βάσι. Υπογραμμίζονται ωστόσο οι αδυναμίες της συγκεκριμένης έρμηνευτικής

σε συμφωνία που επικυρώθηκε από συμβολαιογράφο κατά το άρθρο 1441 του Αστικού Κώδικα και αφορά στην επικοινωνία των ανήλικων τέκνων.»

⁵⁶ Κ. Μπουτουνάς, «Σκέψεις ως προς την εξασφάλιση του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια με το ανήλικο τέκνο του», ΕφΑΔΠολΔ 4/2021, 402.

⁵⁷ Απ. Γεωργιάδης, *Οικογενειακό Δίκαιο*³, ό.π., σ. 687· Ε. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, *Οικογενειακό Δίκαιο*⁸, ό.π., σ. 338.

καταλήξεως, ως πρὸς ὑπερβολές ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος ἐπικοινωνίας, λόγου χάρι μὲ μαζικὲς τηλεφωνικὲς κλήσεις, προσκλήσεις-ἀφίξεις χωρὶς συνεννόησι καὶ προγραμματισμό. Περαιτέρω, ἡ θέσι αὐτῆ, διὰ διαδαλῶδους ἐρμηνευτικῆς πορείας μέσῳ προταθέντος Σχεδίου Νόμου τὸ ὁποῖο δὲν ψηφίστηκε ὡς τελικὸ κείμενο⁵⁸, θέτει σὲ δεύτερη μοῖρα τὸ τεκμήριο τοῦ 1/3 τοῦ συνολικοῦ χρόνου τοῦ τέκνου ὡς ἐχέγγυο ἐπικοινωνίας.

Μὲ τὴν νέα διάταξι ἐπιλύεται ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν διχογνωμία ὡς πρὸς τὴν ἐνεργητικὴ νομιμοποίησι γιὰ αἴτημα ρύθμισεως τῆς ἐπικοινωνίας. Διὰ τῆς καθιερώσεως ἐκ τοῦ νόμου τοῦ τεκμηρίου ἐπικοινωνίας, ὁ ὑπόχρεος γονέας «νομιμοποιεῖται ἐνεργητικά, ἀσκώντας δικό του δικαίωμα που ἀπορρέει ἀπὸ το ἐυρύτερο πλαίσιο τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐπιμέλειας τοῦ τέκνου ἐπικαλούμενος τὴν ἐξυπηρέτησι τοῦ βέλτιστου συμφέροντος τοῦ τελευταίου, να ζητεῖ τὴν ρύθμιση ἢ μεταρρύθμιση τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ τέκνου τοῦ μετὸν ἄλλο γονέα, ὅταν αὐτῆ ἀσκεῖται κατὰ τρόπο που δὲν ἐξυπηρετεῖ τὸ βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου, ὡς πρὸς τὸν τρόπο, χρόνον καὶ τὶς λοιπὲς περιστάσεις»⁵⁹. Ἡ ἀντίθετη καὶ σκληρὴ ἄποψι, ὡς ἐξοβελίζουσα πολλὰς πραγματικὰς καταστάσεις, λ.χ. ἐπὶ μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν ἐργασίας καὶ ἀκολουθῶν τῶν κατοικίας τοῦ ὑποχρέου σὺν τῷ τέκνῳ ἢ προσβολῆς τοῦ δικαιούχου ἀπὸ σοβαρὴ μεταδοτικὴ ἀσθένεια⁶⁰,

⁵⁸ Κ. Φουντεδάκη, *Το νέο δίκαιο τῶν σχέσεων γονέων καὶ παιδιῶν (Οἱ ἀλλαγές που ἐπέφερε στὸν Ἀστικό Κώδικα ο Ν 4800/2021)*, Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2021, σ. 88.

⁵⁹ Εφαθ 20/2023· Εφαθ 2089/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁶⁰ ΜονΠρωτΑθ 6389/1997 ΝοΒ 36, 83 ἐπ. ἡ ὁποία ἀφορᾷ γονέα μὲ σύνδρομο ἐπικτήτου ἀνοσολογικῆς ἀνεπαρκείας (acquired immune deficiency syndrome, AIDS), μὲ σχολιασμό Π. Νικολόπουλου, ὅπου καὶ περαιτέρω παραπομπὲς σὲ περιστατικὰ ἀπὸ γερμανικὴ νομολογία. Νὰ σημειωθῆ ὅτι σήμερα, εἴκοσι ἕξι ἔτη μετὰ μὲ καλύτερη γνώσι τοῦ συνδρόμου καὶ ἐξελιγμένη φαρμακευτικὴ ἀντιμετώπισι, γονέας μὲ AIDS μᾶλλον δὲν θὰ εἶχε παρόμοια ἀντιμετώπισι. Εἶναι θετικὴ ἡ ὕπαρξι νομολογιακοῦ προηγουμένου γιὰ ἐφαρμογὴ σὲ ἄλλες ἀσθένειες. Πάντως, κρίθηκε μὲ τὴν ΜονΠρωτΘεσ 35175/2010, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ ὅτι ἡ ἐπιληψία δὲν ἀποτελεῖ κίνδυνον ποὺ νὰ ἀποκλείει διανυκτέρευσι τοῦ τέκνου, ἄλλωστε τὰ ἐπεισόδια κρίσεων εἶναι διαχειρίσιμα καὶ σίγουρα τὸ βλαπτικὸ τους ἀποτέλεσμα, ἰδίως σὲ τρίτα πρόσωπα, εἶναι τυχαῖο καὶ χαμηλῆς ἐντάσεως.

ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὸν νομοθέτη καὶ δικαιώνεται λοιπὸν ἢ θέσι⁶¹ ὑπὲρ τῆς ἐνεργητικῆς νομιμοποίησεως τοῦ ὑποχρέου γονέως νὰ ζητήσῃ ρύθμισι τῆς ἐπικοινωνίας.

δ. Ἕτεροι φορεῖς τοῦ δικαιώματος

Ὅπως καὶ κατὰ τὸ προῖσχυσαν δίκαιο, βασικὸς φορέας καὶ δικαιούχος τοῦ δικαιώματος ἐπικοινωνίας εἶναι ὁ γονέας μὲ τὸν ὁποῖο δὲν διαμένει τὸ τέκνο, μὲ μόνη αὐτὴν τὴν διατύπωσι⁶², ἦτοι τῆς μὴ κοινῆς διαμονῆς⁶³.

Ὁ νομοθέτης ἐπεκτείνει τὸ εὖρος ἐφαρμογῆς ὡς πρὸς τοὺς δικαιούμενους, σὺν τῷ σφάλματι «ανώτερους» ἀντὶ ἀπώτερους ἀνιόντες στὸ λεκτικὸ τῆς διατάξεως. Περαιτέρω, ἀπὸ τὰ δεδομένα πρόσωπα τοῦ γονέως καὶ τῶν ἀνιόντων τῆς ἄλλοτε παρ. 2, το χορηγεῖ καὶ σὲ «τρίτους που ἔχουν αναπτύξει μαζί του [τέκνου] κοινωνικοσυναισθηματικὴ σχέση οικογενειακῆς φύσης», καθ' ὃ βαθμὸ διαστέλλεται ὑπὸ τῆς κανονιστικῆς δυνάμεως τοῦ πραγματικοῦ ἢ ἔννοια τῆς οἰκογένειας καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἦδη ἡ νομολογία εἶχε χορηγήσει δικαίωμα ἐπικοινωνίας σε ἀδελφούς⁶⁴ καὶ θείους μὲ σαφὴ ἀναφορὰ σὲ κοινωνικοσυναισθηματικὸ δεσμό⁶⁵, καὶ φαίνεται ὅτι ὁ νομοθέτης ἀφουγκράζεται

⁶¹ Π. Νικολόπουλος, «Ποιος ἔχει τὴν ἐνεργητικὴ νομιμοποίηση γιὰ τὴ δικαστικὴ ρύθμιση ἢ τὴ μεταρρύθμιση τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ τέκνου μὲ τὸν γονέα που δὲν ἔχει τὴν ἐπιμέλεια», ΕφΑΔΠολΔ 3-4/2014, 229-234.

⁶² Σ. Μιχαλακάκου, σε Νικολόπουλο, *Αγωγές Οικογενειακοῦ Δικαίου*, ὅ.π., σ. 642.

⁶³ Απ. Γεωργιάδης, *Οικογενειακὸ Δίκαιο*³, ὅ.π., σ. 682.

⁶⁴ ΜονΠρωτΘεσσ 7466/2005.

⁶⁵ ΕφΛαρ 382/2020, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, σὲ αἴτημα τῆς ἐκκαλούσας μητέρας γιὰ ἀποκλεισμὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ πατρός (θείας) περὶ ἀποκλεισμοῦ τῆς ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ τέκνο: «το γεγονός ὅτι κατὰ τὸν Αστικὸ Κώδικα δὲν ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα ἐπικοινωνίας τοῦ ἀδελφοῦ ἢ τῶν θείων δε σημαίνει ὅτι τὰ πρόσωπα αὐτὰ δὲν πρέπει ἢ ἀπαγορεύεται νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς ἀνηλίκους. Το ὅτι ὁ νομοθέτης προέκρινε ὡς ἀξιο προστασίας μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ γονέως που δὲν διαμένει μὲ τὸ ἀνήλικό τέκνο καὶ τὸ δικαίωμα τῶν ἀνιόντων δε σημαίνει ὅτι ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνηλίκου μὲ τοὺς λοιπούς συγγενεῖς τοῦ εἶναι εἴτε ἀπαγορευμένη εἴτε ἀδιάφορη κοινωνικοσυναισθηματικά, ἀφοῦ τὰ πρόσωπα αὐτὰ (καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ θεία) ἀφενὸς ἀνήκουν στὸ περιβάλλον τῆς ἐυρύτερης οἰκογένειας, ἀφετέρου ἡ

τὴν νομολογιακὴν διάπλασι καὶ τὴν ἀποκρυσταλλώνει. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ, σὲ παράλληλο βηματισμὸ μέρος τῆς θεωρίας μὲ συλλογισμοὺς ἐπὶ τοῦ εὐρυτέρου δικαιώματος στὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξι αὐτῆς⁶⁶ τεκμηριώνει δικαίωμα ἐπικοινωνίας σὲ πρόσωπα συγγενικοῦ περιβάλλοντος (ἀδελφούς, θείους κ.λπ.) καὶ τρίτους.

Ὡς πρὸς τὸ ἐὰν οἱ ἀνιόντες εἶναι φορεῖς, ὁ *Κουμάντος*⁶⁷ ἐκφράζει τὴν μὴ κρατούσα ἄποψι ὅτι ἀπὸ τὴν διατύπωσι τῆς μὴ παρεμποδίσεως ἐπικοινωνίας, δὲν θεσπίζεται εἰδικὸ δικαίωμα γιὰ αὐτούς, παρὰ μόνον κατοχυρώνεται ἐμμέσεως στὸ νόμο ἢ δυνατότητα ἐπικοινωνίας τους, κατὰ τὸ σὺνηθες στὴν ἑλληνικὴ κοινωνικὴ καὶ οἰκογενειακὴ πραγματικότητα. Σὺμφωνος μὲ τὴν θέσι αὐτὴ ὁ *Πουλιάδης*⁶⁸, μὲ τὸ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀτυχοῦς γραμματικῆς διατυπώσεως, ἢ ὅποια περιλαμβάνει μόνον ὑποχρέωσι οἱ γονεῖς νὰ μὴν ἐμποδίζουν ἐπικοινωνία μὲ ἀνιόντες, πλέον μὲ ἀδελφούς καὶ τρίτους μὲ κοινωνικοσυναισθηματικὴ σχέση οἰκογενειακῆς φύσης, καὶ δὲν τοὺς ἀποδίδει δικαίωμα αὐτοτελῶς. Περαιτέρω, ὑπενθυμίζεται ὅτι τῇ πράξει ἢ ἐν λόγῳ περίπτωσι ἐπικοινωνίας ἐντάσσεται στὸ δικαίωμα τοῦ γονέως μὲ τὴν ἰδιαίτερη σχέσι ἐξ αἵματος ἢ καὶ ἐξ ἐπιλογῆς τὴν σήμερον μὲ τὰ ἀντίστοιχα πρόσωπα. Πάντως, ἡ μειοψηφία προτάσσει μόνον ὑποχρέωσι συμπεριφορᾶς τῶν γονέων καὶ οὐδόλως ἀρνεῖται τὴν θετικὴν ἐπίδρασι τῆς ἐπικοινωνίας μὲ ἀνιόντες στὴν διαμόρφωσι τοῦ τέκνου μὲ ἐπωφελῆ ἀποτελέσματα.

Σὲ κάθε περίπτωσι, ὁ Ἄρειος Πάγος ἐρμηνεύει αὐθεντικὰ καὶ ἐκφράζει κατὰ πάγια νομολογία τὴν ἀντίθετη καὶ κρατούσα θέσι: «Κατὰ τὴν ἐννοια τῆς διατάξεως αὐτῆς [ΑΚ 1520 παρ. 2] οἱ ἀπώτεροι ἀνιόντες τοῦ ἀνήλικου τέκνου (παππούς καὶ γιαγιά) ἔχουν ἴδιο καὶ αὐτοτελές δικαίωμα, που πηγάζει εὐθέως

ἐπικοινωνία μαζί τους ἐνισχύει τοὺς ψυχοσυναισθηματικούς δεσμούς, καλλιεργώντας τὸ αἶσθημα τῆς ασφάλειας καὶ τῆς θαλπωρῆς».

⁶⁶ Χρ. Σταμπέλου, *Προσωπικότητα καὶ Οἰκογενειακές Σχέσεις. Τὸ παράδειγμα τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ τέκνου*, Ἐκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2010, καὶ τῆς ἰδίας, «Προσωπικότητα καὶ Δικαίωμα Ἐπικοινωνίας», ΕΦΑΔΠολΔ 10/2012, ἀμφότερα *passim*.

⁶⁷ Γ. Κουμάντος, ὄ.π., ἀρ. 3.4.3.3.5.

⁶⁸ Αθ. Πουλιάδης, σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, *Αστικός Κώδικας*, ὄ.π., ἀρ. 95-99.

από το νόμο, προσωπικής επικοινωνίας με το τέκνο (εγγονό), ακόμη και σε περίπτωση θανάτου του ενός γονέα, που είναι παιδί τους. [...] Ο αρνητικός τρόπος, με τον οποίο είναι διατυπωμένη η ανωτέρω διάταξη, εξηγείται από το ότι ο νόμος θέλησε να τονίσει την αυθυπαρξία του δικαιώματος επικοινωνίας του απώτερου ανιόντος (παππού ή γιαγιάς) με τον ανήλικο εγγονό ή εγγονή και ότι η ρυθμιζόμενη επικοινωνία των ανωτέρω προσώπων είναι δυνατόν κατ' εξαίρεση να παρεμποδισθεί από το γονέα ή τους γονείς που ασκούν τη γονική μέριμνα, όταν συντρέχει κάποιος σοβαρός λόγος, ενώ παρόμοιος αποκλεισμός δεν είναι δυνατός, όταν πρόκειται για επικοινωνία του παιδιού με το γονέα του»⁶⁹. Οι σκέψεις του Άνωτάτου Δικαστηρίου, με τὰ κριτήρια ύπαγωγής και τὴν εὐρύτητα τῆς διατυπώσεώς τους, μπορούν νὰ ἐφαρμοστοῦν αὐτούσιες στὶς νέες, ὄχι οὐσιωδῶς διαφορετικὲς διατάξεις, ἀφορῶσες δικαίωμα ἐπικοινωνίας ἄλλων οἱ ὅποιοι δὲν διαμένουν μετὸ τέκνο.

ε'. Περιορισμός ἢ ἀποκλεισμός ἀπὸ τὸ δικαίωμα

Στὸ ἐδάφιο δ' τοῦ 1520 ΑΚ προβλέπεται περιορισμός ἢ ἀποκλεισμός τῆς ἐπικοινωνίας μόνο γιὰ ἐξαιρετικὰ σοβαροὺς λόγους, ἰδίως ἐπὶ ἀκαταλληλότητος τοῦ γονέως στὴν ἄσκησι τοῦ δικαιώματος ἐπικοινωνίας. Ὁ περιορισμός σὲ χρόνο κάτω τοῦ τεκμηρίου ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ προηγούμενο ἐδάφιο, συνεπῶς ἢ ἐδῶ ἐξεταζομένη διάταξι ἀφορᾷ ἄλλους περιορισμούς, λ.χ. ἀπαντᾶται συχνὰ στὶς δικαστικὲς ἀποφάσεις νὰ ὀρίζεται ἐπικοινωνία μετὴν παρουσία τρίτων, κυρίως παιδοψυχιάτρων⁷⁰.

Ἐὰν δὲ ἐπιβάλλεται ὁ ἀποκλεισμός γιὰ τὴν προστασία τοῦ συμφέροντος τοῦ τέκνου, ἡ νομολογία αἰτιολογεῖ τὴν θέσι της μετὶ σκέψεις: «Για τον προσδιορισμό του συμφέροντος του τέκνου λαμβάνονται υπ' ὄψιν τόσο η υποκειμενική πλευρά του παιδιού, η ψυχική του διάθεση και στάση σε σχέση με

⁶⁹ ΑΠ 140/2022, 5/2005, 22/1996, ΤΝΠ ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

⁷⁰ ΜονΠρωτΠειρ ΑΣΦ 694 καὶ 789/2022, ἀδημημοσίευτες, περὶ αὐτῶν κατωτέρω ὑπὸ ς'. Τὸ τεκμήριο τοῦ 1/3 ΙΙ. Ἡ ἀπηνῆς πραγματικότητα. Ἐπίσης ΜονΠρωτΘεσ 4752/2022· ΜονΠρωτΘεσ 1939/2022· ΜονΠρωτΘεσ 10975/2022, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

την επικοινωνία, όσο και αντικειμενικά αξιολογικά κριτήρια. Η ψυχική στάση του παιδιού είναι μεταβλητή, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι έχει δευτερεύουσα σημασία. Η εκτίμηση της υποκειμενικής πλευράς του παιδιού συνδέεται κυρίως με την ανάγκη προστασίας του στο παρόν από την επιβάρυνση και τις συνακόλουθες δυσμενείς επιπτώσεις που θα συνεπάγεται γι' αυτό μια επικοινωνία που είναι αντίθετη προς τη θέλησή του. Από αντικειμενική άποψη σημαντικό ρόλο θα διαδραματίζει στη διαμόρφωση της σχετικής κρίσης προσδιορισμού του συμφέροντος του τέκνου η μακροπρόθεσμη -με βάση τη μελλοντική προοπτική -ανάγκη της διατήρησης της επαφής με τον άλλο γονέα και οι επιδράσεις που αυτή έχει στην εν γένει ανάπτυξη και εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού. Με βάση την αρχή της αναλογικότητας, η επιβολή του αποκλεισμού τελεί υπό την προϋπόθεση ότι άλλα ηπιότερα μέτρα κατάλληλης ρύθμισης της επικοινωνίας έμειναν χωρίς αποτέλεσμα ή η αναποτελεσματικότητά τους είναι δεδομένη εκ των προτέρων»⁷¹. 'Ο αποκλεισμός πάντως είναι σπάνιος, και μόνο σε άκραιες περιπτώσεις έγκληματικών (ή όριακώς μη πληρούντων υπόστασι έγκλήματος) συμπεριφορών εις βάρος του τέκνου. Χαρακτηριστική είναι ή απόφασι 37/2023 Πρωτοδικείου Πατρών⁷² περί άπαγορεύσεως έπικοινωνίας πατρός με τὸ τέκνο του, λόγω άφύσικης συμπεριφορᾶς του στα όρια τῆς άσέλγειας και παιδεραστίας, διαπιστωθείσα και από ψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες.

Προτού διαταχθεί ὁ αποκλεισμός, τὰ δικαστήρια έξαντλοῦν κάθε δυνατότητα συνετίσεως του γονέως διὰ τῆς έπιβολῆς περιορισμῶν⁷³. Έδῶ λόγω μεταξύ άλλων τῆς προσβλητικῆς και ύβριστικῆς συμπεριφορᾶς του πατρός πρὸς τὴν μητρική οίκογένεια, έπεβλήθη άσκησι του δικαιώματος έπικοινωνίας μόνο στην οίκία τῆς μητέρας, παρουσία της, μέχρι τὴν συμπλήρωσι του έκτου έτους ηλικίας του τέκνου.

⁷¹ ΜονΠρωτΠατρ 698/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁷² ΜονΠρωτΠατρ 37/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁷³ ΑΠ 156/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, παρόμοια περιστατικά στις άνωτέρω άποφάσεις του Πρωτοδικείου Πειραιῶς.

ς'. Τὸ τεκμήριο τοῦ 1/3 τοῦ συνολικοῦ χρόνου

Μὲ μιὰ πράγματι καινοτόμα ρύθμισι, καθιεροῦται ἐλάχιστο τεκμήριο χρόνου ἐπικοινωνίας τοῦ τέκνου μὲ τὸν γονέα μὲ τὸν ὁποῖο δὲν διαμένει, τὸ ὁποῖο ὀρίζεται ὡς 1/3 τοῦ συνολικοῦ χρόνου καὶ ἔτσι δημιουργεῖται «μια υπαρκτὴ βάση διαλόγου μεταξύ των γονέων, ὥστε να αποφεύγονται οι εντάσεις και οι διαφωνίες μεταξύ τους, ως προς το δικαίωμα επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα με τον οποίο δεν διαμένει, οι οποίες αποβαίνουν εν τέλει σε βάρος του τέκνου»⁷⁴. Θεσπίζεται, ὅπως ὅλο τὸ νομοθέτημα, μὲ γνώμονα τὸ βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου, τὸ ὁποῖο ἐν προκειμένῳ ἐξειδικεύεται ὡς ἡ ἀποφυγὴ τῆς διὰ ἐλλείψεως ἐπικοινωνίας μὴ ὁμαλοῦς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεώς του, ἡ ὁποία θὰ σταθεῖ ἐμπόδιο στὴν ὀλοκλήρωσι τῆς προσωπικότητός του.

Ὡς πρὸς γιατί χαρακτηρίζεται βέλτιστο τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου, μία γνωστὴ ἀόριστη νομικὴ ἔννοια, πανθομολογουμένως τῇ νομολογία καὶ θεωρία, οἱ κοινῶν τῆς ἐλληνικῆς λαλιᾶς καὶ ἡ Ἐπιστημονικὴ Ὑπηρεσία τῆς Βουλῆς διαγιγνώσκουν τὸν ἐμφανῆ πλεονασμὸ, δυστυχῶς ἐξ εἰσαγωγῆς-μεταφράσεως⁷⁵, αὐτῆς ποὺ μέσα στὴν Βακτριανὴ τὴν πήγαμε, ὡς τοὺς Ἰνδοὺς. Λογικῶς δὲν νοεῖται χεῖριστο ἢ μέτριο συμφέρον, καὶ δεδομένου τοῦ προστατευτικοῦ χαρακτήρος τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, οὔτε ὁ νομοθέτης θὰ προέκρινε κάτι λιγώτερο τοῦ «βελτίστου» συμφέροντος τοῦ τέκνου. Βεβαίως, ἡ δικαιολόγησι τῆς συγκεκριμένης τῆς θεσπίσεως ὑπὸ τοῦ νομοθέτου εἶναι ὀρθὴ κατὰ τὰ

⁷⁴ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΡΥΘΜΙΣΗΣ, ὁ.π., σ. 15.

⁷⁵ «Ἡ κατ' ἄρθρον, ὁμως, ἀνάλυσι ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ άρθρου καὶ ἡ Αἰτιολογικὴ Ἐκθεσι ἀναφέρονται στο συμφέρον τοῦ τέκνου, καὶ ὄχι στο βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου. Ὁ ὅρος προέρχεται, προφανῶς, ἀπὸ τὴ μετάφρασι τοῦ ὀρου «child's best interest», ὁ ὁποῖος, κατ' οὐσίαν, ἀποδίδει τὴν ἰσχύουσα ἔννοια τοῦ «συμφέροντος τοῦ τέκνου». Ὁ ὀρος «συμφέρον τοῦ τέκνου», ὀπως ἔχει ἐξειδικευθεῖ ἀπὸ τὴ νομολογία, φαίνεται να μὴ εἶναι δεκτικὸς διαβαθμίσεων. Συνεπῶς, ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ὀρου «βέλτιστο» χρῆζει ἐνδεχομένως διευκρίνισης ὡς πρὸς τὸ ἀν εἰσάγει, ἐκτός ἀπὸ λεκτικὴ/ὀρολογικὴ, καὶ οὐσιαστικὴ/ἐννοιολογικὴ διαφοροποίηση», Ἐκθεσι ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου, Ἐπιστημονικὴ Ὑπηρεσία, στὸ <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/7b24652e-78eb-4807-9d68-e9a5d4576eff/11644867.pdf>, σ. 6.

διδάγματα τῆς κοινῆς πείρας, θεωρούμενο κατὰ τὴν ἄποψι τοῦ γράφοντος αὐταπόδεικτο τὸ εὐεργέτημα τῆς διαπλάσεως τοῦ τέκνου ενεργῆ παρουσίας ἀμφοτέρων τῶν γονέων, μὲ πρόκριμα τὴν καλόπιστη ἄσκησι τοῦ δικαιώματος ἐπικοινωνίας ἔναντι τοῦ τέκνου τους ὡς ἐχέφρονες γονεῖς, ὅπως ἄλλωστε προβλέπει διὰ δικλείδων περιορισμοῦ ἕως αποκλεισμοῦ ἀπὸ τὸ δικαίωμα ὁ νόμος. Παρόμοια διὰ τεκμηρίου ρύθμισι γιὰ τὴν προστασία ἀσθενεστέρου μέρους, ἐν προκειμένῳ οἰκονομικῶς στὴν ἀξίωσι συμμετοχῆς στὰ ἀποκτήματα τοῦ ἄρθρου 1400 ΑΚ, ἔχει κριθεῖ ἐπιτυχημένη καὶ δίκαιη⁷⁶.

Περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ συνολικοῦ χρόνου μὲ ἀριθμητικὴ ἀποτύπωσι, ἡ λέξι χρόνος ἐννοιολογικῶς μπορεῖ νὰ λαμβάνη διάφορα χρονικὰ διαστήματα, εἴτε τὸ ἓνα ἔτος ἢ, ἐὰν προσδιορίζεται, ὁσοδήποτε κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἡ γραμματικὴ ἐρμηνεία ὁδηγεῖ στὴν κατανόησί του ὡς ἓνα ἔτος, τὴν συνήθη χρήσι τῆς ἐννοίας «χρόνος» καὶ περιέχουσα σαφὲς διάστημα· πρὸς ἐπίρρωσι αὐτοῦ ἀπὸ τὸ τελικὸ κείμενο τοῦ νόμου «αφαιρέθηκε ἡ λέξι «ἐπικοινωνίας» μετὰ τὴ φράση «τεκμαίρεται στο ἓνα τρίτο (1/3) του συνολικοῦ χρόνου» στο τρίτο εδάφιο τῆς παρ. 1 τοῦ ἄρθρου 13 [νῦν ΑΚ 1520] γιατί δημιουργοῦσε σύγχυσι»⁷⁷, διαπίστωσι προκύψασα καὶ ἀπὸ ἐπισκόπησι τῶν σχολίων τῶν πολιτῶν. Πάντως, ὁ νομοθέτης δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκφυλίσῃ τοῦ δικαιώματος ἐπικοινωνίας συναπαιτῶν μαθηματικὲς πράξεις μὲ ἡμερομηνίες, ἀλλὰ τὴν ἐνδυνάμωσί του πάντα πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου⁷⁸.

⁷⁶ Βαλμαντώνης, *Συνεπιμέλεια καὶ βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου (ὑπὸ το φῶς τοῦ Ν. 4800/2021)*, ὁ.π., σ. 110.

⁷⁷ ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΡΥΘΜΙΣΗΣ, ὁ.π., σ. 27.

⁷⁸ Βαλμαντώνης, «Ἡ προσαρμογὴ τοῦ ἐλληνικοῦ οικογενειακοῦ δικαίου στις σύγχρονες ευρωπαϊκὲς νομοθεσίες, με τὴν καθιέρωσι τοῦ κανόνα τῆς ἀπὸ κοινού ἀσκήσεως τῆς γονικῆς μέριμνας μετὰ το χωρισμὸ των γονέων», ὁ.π., 1083.

Ἡ ἀνησυχία⁷⁹ περὶ τῆς κατανομῆς τοῦ 1/3 σὲ ὀρισμένες δραστηριότητες καὶ φάσεις ἡμέρας ἑνὸς τέκνου, κάμπτεται μὲ τὸ ἀντίθετο ἐπιχείρημα: ἐὰν τὸ 1/3 περιελάμβανε λόγου χάρι μόνον τὸν ἐλεύθερο χρόνο ἢ μόνον τὶς ἐξωσχολικὲς δραστηριότητες, ἢ ἐπικοινωνία μόνον τότε δὲν θὰ ἦταν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου γιὰ τὴν ὑγίη τοῦ ἀνάπτυξι, τὴν ὁποία ὁ νομοθέτης οὐδέποτε θὰ πρόκρινε. Κατὰ συνέπεια, τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ χρόνου, ἀντὶ ἀορίστου νομικῆς ἐννοίας, ἔχει ἀκριβῶς τὴν κυριολεκτικὴ του ἀνάγνωσι, ἀφορᾷ πράγματι τὸ ἕν τρίτο τοῦ ὅλου χρόνου ἑνὸς παιδιοῦ, μέσα στὸ ἔτος. Ὁ νομοθέτης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὅρισε ἕνα εὐλόγο ἐλάχιστο ὄριο ἐπικοινωνίας, χωρὶς περιορισμοὺς χρώμενος βάσιν ἡμέρας ἢ μηνὸς χάριν ἀκριβείας, τὸ ὁποῖο εἶναι κατάλληλο γιὰ τὸν γονέα ποὺ δὲν διαμένει μὲ τὸν τέκνο νὰ ἔχη παρουσία κατὰ τὴν ἀνατροφή καὶ διαμόρφωσί του μέχρι ἐνηλικιότητος, ὅτε καὶ πλέον τὸ τέκνο δικαιούται νὰ ἐπιλέξη καὶ ἐπιδιώξη ὅσοδήποτε χρόνο μὲ ὁποιονδήποτε γονέα. Ἄλλωστε μπορούμε νὰ πιθανολογήσουμε εὐπρόσωπα πῶς οἱ γονεῖς, ἔχοντες καὶ αὐτοὶ τὸ βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου τους κατὰ νοῦ, καὶ διὰ νόμου καὶ κατὰ φύσιν, θὰ πράζουν πᾶν δυνατὸν ὥστε ἢ ἐπικοινωνία νὰ ἀσκεῖται πρὸς ὄφελός του, ἄλλως εἰπεῖν θὰ ἐξασφαλίζουν τὰ βέλτιστα γιὰ τὶς μεταφορὲς τοῦ τέκνου ἀπὸ τὸν ἕνα γονέα στὸν ἄλλο, τὴν ἐγγύτητα τῶν κατοικιῶν των, τὴν ἀντιστοιχία οἰκοσκευῶν καὶ συναφῆ πρακτικὰ θέματα τῆς καθημερινότητος. Ἡ νομολογία συμφωνεῖ μὲ τὴν θέσι περὶ συνολικοῦ χρόνου, καθότι ἐὰν ἀφοροῦσε μόνον τὸν διαθέσιμο χρόνο τοῦ τέκνου, ἢ ἄποψι αὕτη θὰ δημιουργοῦσε «εραιτέρω ἀσάφειες καὶ ἀρα κίνδυνο γιὰ περαιτέρω δικαστικὲς διενέξεις μεταξὺ των γονέων, ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου αὐτοῦ [διαθέσιμου], ιδίως κατὰ τὴ

⁷⁹ Ἐπιστημονικὴ Ἰπηρεσία τῆς Βουλῆς, ὅ.π., σ. 19: «πῶς προσδιορίζεται ὁ συνολικὸς χρόνος ἐπικοινωνίας, δεδομένου ὅτι, κατὰ τὴν προτεινόμενη ρύθμιση, στο δικαίωμα ἐπικοινωνίας «περιλαμβάνονται τόσο ἡ φυσικὴ παρουσία καὶ ἐπαφή [τοῦ γονέα] μὲ τὸ τέκνο, ὅσο καὶ ἡ διαμονή του τέκνου στὴν οἰκία του». Αὐτό θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι τὸ τεκμήριο δὲν ἐφαρμόζεται ἐπὶ τοῦ χρόνου των υποχρεωτικῶν δραστηριοτήτων τοῦ τέκνου, π.χ., ὅσον ἀφορᾷ τὴ σχολικὴ ἐκπαίδευσή του, ἢ ἐπὶ τοῦ χρόνου ἀνάπαυσής του, ἢ νὰ σημαίνει ὅτι καταλαμβάνει καὶ αὐτές, γεγονός που μεταβάλλει οὐσιωδῶς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ υπολογισμοῦ τοῦ χρόνου ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ στο δικαίωμα ἐπικοινωνίας».

διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους οπότε είναι αυξημένες όχι μόνο οι καθημερινές υποχρεωτικές σχολικές δραστηριότητες του ανηλίκου τέκνου, αλλά και οι αναγκαίες εξωσχολικές δραστηριότητες που κατατείνουν στην ψυχοπνευματική του ανάπτυξη και την κοινωνική του ανέλιξη (αθλητικές, καλλιτεχνικές κ.α.), ενώ παράλληλα ανακύπτει ζήτημα αν για τον προσδιορισμό του χρόνου αυτού [διαθέσιμου] θα λαμβάνεται ή όχι ο χρόνος ανάπαυσης, ψυχαγωγίας και των κοινωνικών συναναστροφών του τέκνου και ιδίως με τους συνομηλίκους του, αλλά και για το ποια είναι η διάρκεια και ποιος είναι ο αναγκαίος χρόνος για την πραγμάτωση όλων των ανωτέρων, προκειμένου αφού υπολογισθούν χρονικά οι ανελαστικές (π.χ. σχολικές δραστηριότητες, ανάπαυση) και ελαστικές (π.χ. ψυχαγωγία) ανωτέρω ανάγκες του ανηλίκου τέκνου να εξευρεθεί ο «διαθέσιμος» συνολικός χρόνος επί του οποίου θα ισχύσει το άνω τεκμήριο»⁸⁰.

Άπο τήν ἄλλη, μέρος τῆς θεωρίας ἔχει τοποθετηθεῖ ἀρνητικῶς ἐπὶ τῆς θεσπίσεως τοῦ τεκμηρίου⁸¹. Ἀντίλογος ἀφ' ἑνός, δὲν εἶναι ἀνεκτὸ οὔτε συνεπὲς νὰ δεχόμεσθε ὅτι ἡ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς δύο γονεῖς εἶναι θετική (πορίσματα ψυχιατρικῆς, διεθνεῖς πηγές τοῦ δικαίου) καὶ ταυτόχρονα νὰ κρίνεται ἀρνητική καὶ ἀτυχῆς ἡ καθιέρωσι τεκμηρίου ἐπικοινωνίας, ἰδίως ὅταν δὲν ἀναφέρεται κανένας λόγος πρὸς τοῦτο, καὶ ἡ προτεινόμενη λύσι εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς

⁸⁰ Εφαθ 20/2022· Εφαθ 1230/2023· Εφαθ 2089/2023· Εφαθ 2417/2023· ΜονΠρωτΠατρ 312/2022· ΜονΠρωτΠατρ 681/2022· ΜονΠρωτΘεσ 317/2022, ὅλες ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁸¹ Σταθόπουλος, «Ἡ νέα ρύθμιση τῆς συνεπιμέλειας», ὅ.π., 968: «Ἡ ρύθμιση τοῦ 1/3 εἶναι μια πρόδηλη καὶ σοβαρὴ ἀστοχία τοῦ νομοθέτη. Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν συνιστᾶ συνετὴ νομοθέτηση. Διερωτᾶται κανεῖς, ἀν ἐδῶ επικράτησαν πιέσεις καὶ ἰδιοτελὴ συμφέροντα».

Κ. Φουντεδάκη, Το νέο δίκαιο τῶν σχέσεων γονέων καὶ παιδιῶν, ὅ.π., σ. 83-84: «Το ἀρθρο 1520 ὅπως τελικὰ ψηφίστηκε διεκδικεῖ τὸν τίτλο τῆς ἀτυχέστερης διάταξης ἐν ὅλο το ν. 4800/2021 καὶ μίας ἀπὸ τῆς πλέον ἀτυχεῖς διατάξεις ἐν ὅλο τὸν ΑΚ. [...] Τα βασικὰ προβλήματα, ὡστόσο, ποὺ εἶχαν ἐπισημανθεῖ ἀναφορικὰ μὲ ἀυτὰ τα σχέδια, ὅπως ἰδίως ἡ πρόβλεψη τοῦ «τεκμηρίου» τοῦ 1/3, παρέμειναν ἐν ὅλο τῆς διαβούλευσης καὶ τελικὰ ἐντάχθηκαν ἐν τὸ νόμο».

Ευγ. Φωτοπούλου, «Ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ τέκνο δὲν εἶναι μόνον δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ υποχρέωση (ν. 4800/21-05-2021), passim, ἐν <https://efotooulou.gr/i-epikinonia-me-to-tekno-den-ine-mono-dikeoma-alla-ke-ipochreosi-n-480021-05-2021>

αύτεπαγγέλτου έπεμβάσεως του δικαστηρίου⁸², με την προαποδοχή ότι ο δικαστής είναι καταλληλότερος από τους ίδιους τους γονείς να όρίση μόνος την αρμόζουσα έπικοινωνία, μιá πατερναλιστική και άνελεύθερη όπτική. Αύτη ή προσέγγιση είναι όπισθοδρομική σε σχέσι με την διεθνή πρακτική και κατοχυρώσει υπερεθνικών νομικών κειμένων, τά όποία έχουν έπικυρωθεί κατά τó άρ. 28 Σ⁸³. Άξίζει να σημειωθί ότι στο διεθνές επίπεδο ή θέσπισι άντιστοίχων ποσοτικών τεκμηρίων, πέραν του ότι περιώρισαν τά ποσοστά των άπόντων γονέων, σε καμιά περίπτωση δέν άνακλήθηκε με μεταγενέστερο νόμο, άποτελούσα την τελική μορφή ρύθμισεως, ιδίως στην Γερμανία, Ίσπανία, Δανία⁸⁴.

Άλλη, όρθότερη συλλογιστική πορεία, προκρίνει ότι ή κατά περίπτωση έξυπνέτησι του βελτίστου συμφέροντος του τέκνου δέν προάγεται με τόν έκ των προτέρων περιορισμό κατά τεκμήριο συγκεκριμένου χρόνου⁸⁵. Σημαντική παρατήρησι κάνει ó Σταθόπουλος⁸⁶, διαγιγνώσκων ως συνεπιμέλεια «η οποία επανέρχεται από την πίσω πόρτα»⁸⁷ τó τεκμήριο του 1/3, με την εύλογη σκέψι ότι σε καθεστώς έξ ίσου συνεπιμέλεια, ó συνολικός χρόνος θα άνήρχετο στο 1/2,

⁸² Κ. Παντελίδου, «Οι αλλαγές του ν. 4800/2021 στη γονική μέριμνα και στο δικαίωμα επικοινωνίας με το τέκνο εκτός γάμου», ό.π., όπου στην ύποσημείωσι 11 άναφέρεται ίσως ó μόνος λόγος: «Πρβλ. Παντελίδου, Γονείς «ακατάλληλοι δι' ανηλικούς» (Ζητήματα από την κακή άσκηση της γονικής μέριμνας), ΧρίΔ 2006, σ. 289 επ. που αναφέρει για την κακή άσκηση τα εξής: Ενδέχεται η συχνή επικοινωνία να «ξεσηκώνει» τον ανήλικο και να πρέπει ή να αραιώσει ή και να παύσει τουλάχιστον για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα». Παρόμοια άποψι και ó Σταθόπουλος, ό.π., 968.

⁸³ Ιω. Παπαρηγόπουλος, «Από το συμφέρον του δικαστή ζανά προς το συμφέρον του παιδιού ΕφΑΔΠολΔ 3-4/2020», *passim*.

⁸⁴ Βαλμαντώνης, «Η προσαρμογή του ελληνικού οικογενειακού δικαίου στις σύγχρονες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, με την καθιέρωση του κανόνα της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας μετά το χωρισμό των γονέων», ό.π., 1087-1088.

⁸⁵ Γ. Λέκκας, *Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον αστικό κώδικα μετά τον ν. 4800/2021*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021, άρ. 637.

⁸⁶ Σταθόπουλος, «Η νέα ρύθμιση της συνεπιμέλεια», ό.π., 968.

⁸⁷ Σύμφωνη και ή Χρ. Σταμπέλου, «Σκέψεις για το Σχέδιο Νόμου: "Μεταρρυθμίσεις αναφορικά με τις σχέσεις γονέων - τέκνων"» ΕφΑΔΠολΔ 4/2021, 388.

καὶ ἡ διαφορὰ δύο μηνῶν δὲν εἶναι τόσο μεγάλη μέσα στὸν χρόνο. Ἐπίσης, συνεχίζει, ὁ γονέας για νὰ μὴν εἶχε συνεπιμέλεια ἀλλὰ μόνο ἐπικοινωνία, ἔχει κριθεῖ ἀκατάλληλος πρὸς τοῦτο μὲ δικαστικὴ ἀπόφασι, καὶ δεδομένης τῆς μικρῆς διαφορᾶς τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, ὑφίσταται ἀντίφασι καὶ ἀσυνέπεια στὸ σύστημα τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου. Πολλοὶ γονεῖς μὲ ἐπικοινωνία μποροῦν νὰ ἀντιτάξουν ὅτι δύο μῆνες λιγώτερης ἐπαφῆς μὲ ἓνα νεαρὸ τέκνο εὐκόλα ἀναλύεται σὲ μιὰ διαφορὰ πέντε ἑκατοστῶν στὸ ὕψος του, καὶ μιὰ νέα καὶ θεμελιώδη διαμόρφωσι του χαρακτῆρος του, στὰ ὁποῖα νέα δεδομένα, ἰδίως στὴν ἐξέλιξι τῆς προσωπικότητος τοῦ τέκνου καὶ λιγώτερο στὴν νομοτελειακὴ αὐξηση τῆς σωματικῆς τοῦ μάζας, ὁ γονέας εἶναι ἐπιπόνως ἀπῶν.

Παρ' ὅλ' αὐτά, ὁ νομοθέτης μὲ τὸν συνήθη παιδευτικὸ ρόλο ἔχει ῥητῶς προβλέψει τεκμήριο μαχητὸ, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν ἀξιολόγησί του ἔκρινε ὅτι κατ' ἀρχὴν προάγεται τὸ «βέλτιστο» συμφέρον τοῦ τέκνου μὲ ἐπικοινωνία κατὰ τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ χρόνου. Περαιτέρω, δὲν ἀντιτάσσεται εὐκόλα ἓνας λόγος περὶ δικονομικοῦ ἢ ἐμμέσου περιορισμοῦ δικαιωμάτων τῶν γονέων, καθότι τὸ μαχητὸ αὐτὸ τεκμήριο κρίνεται δικαστικῶς. Ἡ προσφυγὴ στὸ δικαστήριον εἶναι τὶς περισσότερες φορές ἀπαραίτητη διαδικασία ποὺ ἀκολουθεῖται γιὰ τὴν ἀσφαλέστερη προάσπισι τῶν γονεϊκῶν δικαιωμάτων, ἔστω καὶ ἐὰν καταλήγει ἐν προκειμένῳ σὲ ἐπικύρωσι ἐξωδίκου συμφωνητικοῦ περὶ ἐπικοινωνίας ἀντὶ οὐσιαστικῆς ἀποφάσεως. Ὄταν δὲν ἐμπλέκεται τὸ δικαστήριον καὶ συνάπτονται καὶ τηροῦνται συμφωνίες ἐξωδίκως, τὸ τεκμήριον εἴτε εἶναι κοινῶς ἀποδεκτὸ εἴτε οἱ γονεῖς συμφωνοῦν ὅτι θὰ παρεκκλίνουν, ἄρα ἡ θέσπισί του μόνο εὐεργετικὴ παραμένει. Ἐπίσης, τὸ δικαστήριον δύναται νὰ διατάζει λιγώτερο ἢ περισσότερο ποσοστὸ τοῦ συνολικοῦ χρόνου μὲ κριτήριον τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου, γιὰ τὴν ἐξειδίκευσι τοῦ ὁποῖου ὁ νομοθέτης προσθέτει συγκεκριμένα κριτήρια: οἱ συνθηκῆς διαβιώσεως καὶ ἡ ἀποφυγὴ διαταράξεως τῆς καθημερινότητος τοῦ τέκνου.

I. Νομολογιακές έπιλογές

Ή νομολογία φαίνεται νά κινείται συντεταγμένα με αναφορές ότι ό χαρακτηρισμός τεκμήριο δέν είναι ακριβής και έπιφυλάσσει έαυτήν τήν τελική έκτίμησι του προσήκοντως χρόνου, άκόμη και άνεξαρτήτως ισχυρισμών. Βέβαια, πρέπει νά τηρηθί μία ίσορροπία μεταξύ του εύρους έκτιμήσεως του δικαστηρίου και συστηματικής παρακάμφσεως διατάξεως ή όποία δέν τηρείται πάντοτε: «ο πραγματικός χρόνος επικοινωνίας δεν είναι δυνατό να «τεκμαίρεται», γιατί δεν συνιστά ένα δυσαπόδεικτο πραγματικό γεγονός, το οποίο συνάγεται από τη συνδρομή κάποιου άλλου γεγονότος. Αυτό που είναι εν προκειμένω πρέπει να προσδιοριστεί από το δικαστήριο είναι ο προσήκων χρόνος επικοινωνίας, που ικανοποιεί το δικαίωμα του γονέα για επικοινωνία και το συμφέρον του ανήλικου». Ή απόφασι έχει ένα ισχυρό πρώτο έπιχείρημα, δεχόμενη μόνο τήν κατά νομική ακριβολογία έννοια του τεκμηρίου όμως κατά τον προσδιορισμό του προσήκοντος χρόνου, πόσα μπορεί νά διαγνώση ένας τρίτος σε μία οικογενειακή σχέση, άκόμα και άνευ προβληθέντων ισχυρισμών;

Άλλη δαιδαλώδης έν μία πνοή συλλογιστική περιλαμβάνει όλα τά νοήματα και τήν θέσι άνωτέρου δικαστηρίου: «συνεπέστερη στον παιδοκεντρικό χαρακτήρα των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου είναι η θέση να μην εμμείνει κανείς αυστηρά στην τυπική λειτουργία του νόμιμου μαχητού τεκμηρίου, που θα επέβαλε το βάρος απόδειξης της αντίθεσης του 1/3 προς το συμφέρον του παιδιού να φέρει ο αντίδικος του δικαιούχου της επικοινωνίας, ενόψει και της ευχέρειας που παρέχεται στο Δικαστήριο, κατ' εφαρμογή του εδαφ. β' του άρθρου 1520 ΑΚ, να καθορίσει μικρότερο ή μεγαλύτερο χρόνο επικοινωνίας για λόγους που αφορούν στις συνθήκες διαβίωσης ή στο συμφέρον του τέκνου, με γνώμονα πάντοτε τη μη διατάραξη της καθημερινότητας του τέκνου, όταν από το σύνολο του πραγματικού υλικού που έχει τεθεί υπόψη του προκύπτει η αντίθεσή του προς το πραγματικό συμφέρον του παιδιού, άκόμη και όταν ο εναγόμενος γονέας δεν προβάλλει σχετικό ισχυρισμό, η κρίση ωστόσο του Δικαστηρίου, περί καθορισμού μικρότερου ή μεγαλύτερου χρόνου επικοινωνίας, πρέπει να αιτιολογείται ειδικά σύμφωνα με τα κριτήρια που

αναφέρονται στη διάταξη»⁸⁸. Παρά την άνωτέρω μοναδική πρότασι-παράγραφο, τὸ προβλεπόμενο⁸⁹ συζητητικό σύστημα κατὰ τὸ ἄρθρο 106 ΚΠολΔ ὀρίζει ρητῶς ὅτι «το δικαστήριο ενεργεῖ μόνο ὕστερα ἀπὸ αἴτηση διαδίκου καὶ ἀποφασίζει με βάση τους πραγματικούς ισχυρισμούς που προτείνουν καὶ ἀποδεικνύουν οἱ διάδικοι καὶ τις αιτήσεις που υποβάλλουν». Οἱ ἄνωτέρω ἀποφάσεις, ἀντιμέτωπες μὲ δυσάρεστες ἀνθρώπινες καταστάσεις, γιὰ νὰ περισώσουν τὴν κατάστασι τῶν ταλαιπωρούμενων, πάντοτε μὲ γνώμονα τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου, μᾶλλον ἀκροβατοῦν δογματικῶς.

Ἡ ἀπόφασι 1230/2022 τοῦ ἰδίου Δικαστηρίου εἶναι σαφῶς εὐγλωττωτέρα καὶ διαρθρώνει καὶ τεκμηριώνει ἄριστα τὴν θέση τῆς νομολογίας. «Ἡ αυστηρὴ τυπικὴ λειτουργία τοῦ νόμιμου μαχητοῦ τεκμηρίου, που θα ἐπέβαλλε τὸ βᾶρος ἀπόδειξης γιὰ τὸ εὖρος καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπικοινωνίας ἀποκλειστικά στους διαδίκους γονεῖς δὲν συνάδει με τὸν παιδοκεντρικὸ χαρακτήρα τῶν διατάξεων τοῦ οικογενειακοῦ δικαίου καὶ τὴ σταθερὴ προσήλωση τοῦ προς συμφέρον τοῦ παιδιοῦ, ἰδίως ὅταν ἡ ρύθμιση τῶν ἐν λόγω ζητημάτων γίνεται ἐτερόνομα ἀπὸ τὸ δικαστήριο καὶ ὄχι αὐτόνομα ἀπὸ τους γονεῖς. Ὑποστηρίζεται, λοιπόν, σχετικῶς ὅτι οἱ λόγοι που ἀφοροῦν τὸ συμφέρον τοῦ τέκνου καὶ ἐπιβάλλουν τὴν ἐπιβολὴ μεγαλύτερου ἢ μικρότερου χρόνου ἐπικοινωνίας, μποροῦν νὰ ἐξειδικεύονται μὲσω τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας καὶ λαμβάνονται ὑπόψη αὐτεπαγγέλτως ἀπὸ τὸ δικαστήριο, διότι πρόκειται στὴν οὐσία γιὰ ἐξειδίκευση τῆς ἀόριστης νομικῆς ἐννοίας τοῦ συμφέροντος τοῦ τέκνου, ἡ ὁποία ὡς τέτοια μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐξειδικευτεῖ μὲσω τῶν ἀποδείξεων καὶ με ἐφαρμογὴ τῶν διδαγμάτων τῆς κοινῆς πείρας»⁹⁰. Χαίρει δογματικῆς συνεπειᾶς ἢ ἐκτίμησι περὶ ἐξειδικεύσεως τῆς ἀόριστου νομικῆς ἐννοίας τοῦ συμφέροντος τοῦ τέκνου σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωσι ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, παρακάτω δὲ ἀναφέρεται ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα ἐκ τῆς γραμματικῆς διατυπώσεως τοῦ ἄρθρου, ἐκ τοῦ

⁸⁸ Εφαθ 20/2023, 2089/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

⁸⁹ Κ. Μπέης - Κ. Καλαβρός - Στ. Σταματόπουλος, *Δικονομία τῶν ιδιωτικῶν διαφορῶν*, τόμ. Ι, Ἐκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1999 σ. 182 επ.: Στ. Κουσοῦλης, *Οἱ πραγματικοὶ ισχυρισμοὶ στὴν πολιτικὴ δίκη*, Ἐκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003, σ. 1-11.

⁹⁰ Εφαθ 1230/2022· ΜΠρΘεσ 317/2022· ΜονΠρωτΜυτ 54/2023, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

ρήματος «επιβάλλεται να καθορισθεί μικρότερος ή μεγαλύτερος χρόνος επικοινωνίας», ή οποία αναγκαιότητα επιτρέπει και καθιστά άνεκτη την εύρεια εύχέρεια του δικαστηρίου.

Πάντως, συστατικό στοιχείο του τεκμηρίου είναι ή αντιστροφή του βάρους αποδείξεως⁹¹ και ή συναγωγή συμπεράσματος και δυσαπόδεικτα γεγονότα⁹². Ό μὲν ἐπικαλούμενος τὸ τεκμήριο ἔχει ἀπλῶς τὸ βᾶρος ἐπικλήσεως καὶ ἀποδείξεως τῶν πραγματικῶν γεγονότων ποὺ συγκροτοῦν τὴν βάσι του, καὶ ἔτσι συνάγονται συμπεράσματα γιὰ κατὰ τὰ ἄλλα δυσαπόδεικτα ζητήματα. Ὁ δὲ ἀντίδικος τοῦ ἐπικαλούμενου τὸ τεκμήριο φέρει ἐν συνεχείᾳ τὸ βᾶρος ἀνατροπῆς τοῦ τεκμηρίου εἴτε μέσῳ κύριας ἀποδείξεως ὡς πρὸς ἀντίκρουσι τοῦ τεκμαιρομένου μεγέθους εἴτε μέσῳ ἀνταποδείξεως πρὸς ἀντίκρουσι τῶν προϋποθέσεων τοῦ τεκμηρίου⁹³. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἀντίκρουσι τοῦ τεκμηρίου καὶ τὸ σχετικὸ βᾶρος ἀνταποδείξεως πάντοτε φέρεται ἀπὸ τὸν ἀντίδικο καὶ δὲν γίνεται αὐτεπαγγέλτως ἀπὸ τὸν δικαστῆ. Ἐν τοῦτοις, ἡ νομολογία δὲν ἀρκεῖται στὴν ρύθμισι τῶν ἀποδεικτικῶν σχέσεων ὑπὸ τοῦ τεκμηρίου καὶ προκρίνει τὸν παιδοκεντρικὸ χαρακτήρα τῶν διατάξεων τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου, διὰ τοῦ ὁποίου καθίσταται άνεκτὴ ἢ (σχετικῶς εὐκολη) παράκαμψι καὶ ἀγνόησι τοῦ τεκμηρίου.

II. Ἡ ἀπηνῆς πραγματικότητα

Ἡ θέσπισι τοῦ τεκμηρίου μᾶλλον στοχεύει στὴν ἀνατροπὴ μιᾶς παγιωμένης πρακτικῆς καθορισμοῦ διαστημάτων επικοινωνίας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ νομολογία, ἡ ὁποία κατὰ τὰ συνήθη διατακτικὰ ἀπέδιδε περίπου τὸ δεκαπέντε τοῖς ἑκατὸ (15%) τοῦ συνολικοῦ χρόνου γιὰ επικοινωνία μὲ τὸ τέκνο⁹⁴.

⁹¹ Ν. Νίκας, *Πολιτικὴ Δικονομία, τόμ. II: Ἡ τακτικὴ διαδικασία στα πρωτοβάθμια δικαστήρια*², Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021, § 74 ἀρ. 11 ὑπόσημ. 46· Στ. Καραμέρος, *Το νόμιμο τεκμήριο ὡς νομοτεχνικὸ μέσο τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς ευρωπαϊκῆς νομοθεσίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020, σ. 75.

⁹² Γ. Νικολόπουλος, *Δίκαιο ἀποδείξεως*², Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011, σ. 120

⁹³ Καραμέρος, ὁ.π., σ. 65 ἐπ.· Νικολόπουλος, ὁ.π., σ. 119.

Ὁ γράφων, συνεργαζόμενος μὲ τὴν Κωνσταντῖνα Κουραχάνη, εἶχε τὴν τύχη ἀναθέσεως ἀποδελτιώσεων ἀποφάσεων τοῦ Πρωτοδικείου Πειραιῶς ἀπὸ ὀμάδα ἐνδιαφέροντος, συγκεκριμένα τὴν ἀστική μὴ κερδοσκοπική ἐταιρεία «Κάθε παιδί χρειάζεται 2 γονεῖς». Κατ'ὸπιν αἰτήματος τοῦ προέδρου τῆς Ἰωάννου Ζαχαράτου πρὸς τὸ Πρωτοδικεῖο καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπίβλεψη τῆς καθηγήτριας νομικῆς ΕΚΠΑ Ἰωάννας Κονδύλη μὲ συνεργαζόμενους καθηγητὲς ἰατρικῆς ΕΚΠΑ καὶ Κρήτης⁹⁵ ἐλήφθησαν σὲ περίοδο περίπου ἑνὸς τετραμήνου ἑκατὸν ἐξήντα ὀκτῶ (168) ἀποφάσεις ἀσφαλιστικῶν μέτρων μὲ περιεχόμενο οἰκογενειακοῦ δικαίου. Μέρος τῆς καταγραφῆς ἦταν καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ πράγματι διατασσομένου χρόνου ἐπικοινωνίας, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ὑπολογισμὸς τοῦ πηλίκου τῶν διανυκτερεύσεων πρὸς τὶς ἡμέρες τοῦ ἔτους. Ἡ πλειονότητα τῶν ἀποφάσεων εἶναι μεταγενέστερες τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ν. 4800/2021, ἄρα ἡ διάταξι περὶ τεκμηρίου ἐτύγχανε ἐφαρμοστέα πλήρως⁹⁶, γεγονός ἄλλωστε πού ἔχει ἐπιτρέψει πλούσια νομολογία ἐπὶ τοῦ θέματος, ὅμως λόγῳ τῆς διεξοδικότητος τοῦ ἄρθρου δὲν δύνανται νὰ υπάρξουν ἐρμηνευτικὲς ἐκπλήξεις.

Γιὰ τὴν τροφοδότησι τῆς διαιρέσεως μὲ τὴν ἀκριβέστερη δυνατὴ ἀποτύπωσι τῶν διανυκτερεύσεων, καθότι στὰ διατακτικὰ τῶν ἀποφάσεων συνήθως ὀρίζονται ἀνὰ Σαββατοκύριακο μὴνός ἐξαιρουμένων τῶν διακοπῶν Πάσχα, θέρους καὶ Χριστουγέννων, κατὰ τοὺς ὁποίους συχνότατα ἀπαντᾶται ἐπικοινωνία ἐβδομάδων ἐναλλάξ τὰ ἄρτια καὶ περιττὰ ἔτη, ἔπρεπε νὰ

⁹⁴ Βαλμαντώνης, *Συνεπιμέλεια καὶ βέλτιστο συμφέρον τοῦ τέκνου (ὑπὸ το φῶς τοῦ Ν. 4800/2021)*, ὁ.π., σσ. 108 καὶ 110.

⁹⁵ Στὸν ἰστότοπο τῆς ΑΜΚΕ ὅπου καὶ ἔχει ἀναρτηθεῖ ἡ αἴτησι πρὸς τὸ Πρωτοδικεῖο Πειραιῶς καὶ δημοσίευσί μέρους τῶν δεδομένων ἐκ τῆς εἰσηγήσεως τοῦ καθηγητοῦ ἰατρικῆς Πανεπιστημίου Κρήτης Ευάγγελο Καλαϊτζάκη στὸ 6ο Διεθνὲς Συνέδριο International Council on Shared Parenting (ICSP), <https://achildneeds2parents.gr/%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%86%CE%AC%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%BD/>.

⁹⁶ Ἄρθρο 18 «Ἐφαρμογὴ τῶν Κεφαλαίων Β' καὶ Γ' σε ἐκκρεμεῖς υποθέσεις. Τα Κεφάλαια Β' καὶ Γ' ἐφαρμόζονται καὶ στις ἐκκρεμεῖς υποθέσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἐκδοθεῖ, μέχρι τὴν ἐναρξὴ ἰσχύος τοῦ παρόντος, ἀμετάκλητη δικαστικὴ ἀπόφασις».

σταθμιστούν οι ημερολογιακές διαφορές μηνών με 30 ή 31 ημέρες καθώς και ή πιθανότητα ο μήνας να έχει 4 ή 5 Σαββατοκύριακα.

Ο τύπος για την εύρεση του ποσοστού χρόνου επικοινωνίας είναι ο εξής:

$$\left(\frac{\left((M*9)+\Gamma+A+K+\Xi+2+\left(M*\left(\frac{(31-2*\Gamma)}{31} \right) \right) + \left(M*\left(\frac{(30,33-2*A)}{30},33 \right) \right) \right)}{365} \right) *100$$

όπου Μ οι διανυκτερεύσεις ανά μήνα, Γ οι διανυκτερεύσεις Χριστουγέννων, Α οι διανυκτερεύσεις Πάσχα, Κ οι διανυκτερεύσεις θέρους και Ξ μεταβλητός παράγων ο οποίος λαμβάνει την τιμή -2 προς διόρθωση του αποτελέσματος εάν δεν υφίστανται διανυκτερεύσεις μηνός.

Ένα εκ των στατιστικών εύρημάτων της έρευνας είναι ή επιβεβαίωση του ανωτέρω αναφερομένου συνήθους διαστήματος του 15% του χρόνου, με ακριβές ποσοστό το 15,88%. Τόσο θα επικοινωνούν οι ανωνυμοποιημένοι, όμογενοποιημένοι σε στατιστικό 45 αιτούντες με τα τέκνα τους, παρά το νέο τεκμήριο του 1/3. Αξίζει να αναρωτηθούμε εάν τόσοι πολλοί είναι ακατάλληλοι να επικοινωνούν τουλάχιστον κατά το τεκμήριο, ή μήπως ή δύναμη της συνηθείας βεβιάζει την κρίση προς την άδική του παραγκώνιση.

Εύελπιστούμε ή νέα ρύθμισι να ώθήση προς το δικαιώτερον την δικαστική εξουσία, και παραλλήλως να παιδεύση τους γονείς ως προς την έξυπνότητι του συμφέροντος του τέκνου τους.

Βιβλιογραφία

- I. Βαθρακοκοίλης Β., *Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο:κατ' άρθρο ερμηνεία - νομολογία - βιβλιογραφία - νομοθεσία*², Αθήνα 2000.
- II. Βαλμαντώνης Ιω., *Συνεπιμέλεια και βέλτιστο συμφέρον του τέκνου (Υπό το φως του Ν. 4800/2021)*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2022
- III. Βαλμαντώνης Ιω., «Η προσαρμογή του ελληνικού οικογενειακού δικαίου στις σύγχρονες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, με την καθιέρωση του κανόνα της από κοινού άσκησης της γονικής μέριμνας μετά το χωρισμό των γονέων», *ΕλλΔνη* 4/2021, 1075-1088.
- IV. Γεωργιάδης Απ., *Οικογενειακό Δίκαιο*³, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2022.
- V. Ζερβογιάννη Ελ., «Η επικοινωνία με το ανήλικο τέκνο ως δικαίωμα και ως υποχρέωση», *ΕλλΔνη* 3/2022, 661.
- VI. Καραμέρος Στ., *Το νόμιμο τεκμήριο ως νομοτεχνικό μέσο της ελληνικής και της ευρωπαϊκής νομοθεσίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020.
- VII. Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου Σ., Εισαγωγικές Παρατηρήσεις 1505-1541, σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου *Αστικός Κώδικας. Οικογενειακό Δίκαιο*, τόμ.VIII, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2003.
- VIII. Κουμάντος Γ., *Οικογενειακό Δίκαιο*, τόμος II, Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1989.
- IX. Κουνογέρη-Μανωλεδάκη, *Οικογενειακό Δίκαιο*⁸, τόμος II, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021.
- X. Κουσούλης Στ., *Οι πραγματικοί ισχυρισμοί στην πολιτική δίκη*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003.
- XI. Λαδογιάννης Γ. σε Γεωργιάδη, *ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ*¹, τόμ. II, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2013, Άρθρο 1520.
- XII. Λέκκας Γ., *Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον αστικό κώδικα μετά τον ν. 4800/2021*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021, άρ. 637.

- XIII. Μιχαλακάκου Σ., σε Νικολόπουλο, *Αγωγές Οικογενειακού Δικαίου. Ερμηνεία – Υποδείγματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2015.
- XIV. Μπέης Κ. - Καλαβρός Κ. - Σταματόπουλος Στ., *Δικονομία των ιδιωτικών διαφορών, τόμ. Ι*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1999.
- XV. Μπουτουνάς Κ., «Σκέψεις ως προς την εξασφάλιση του δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια με το ανήλικο τέκνο του», ΕφΑΔΠολΔ 4/2021, 401-402.
- XVI. Νίκας Ν., *Πολιτική Δικονομία, τόμ. ΙΙ: Η τακτική διαδικασία στα πρωτοβάθμια δικαστήρια²*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021.
- XVII. Νικολόπουλος Γ., *Δίκαιο αποδείξεως²*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011.
- XVIII. Νικολόπουλος Π., «Ποιος έχει την ενεργητική νομιμοποίηση για τη δικαστική ρύθμιση ή τη μεταρρύθμιση της επικοινωνίας του τέκνου με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια», ΕφΑΔΠολΔ 3-4/2014, 229-234.
- XIX. Παναγούλιας Κ., *Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας γονέων και τέκνων (1520 ΑΚ). Οι εγγυήσεις αποτελεσματικής προστασίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.
- XX. Παντελίδου Κ., «Οι αλλαγές του ν. 4800/2021 στη γονική μέριμνα και στο δικαίωμα επικοινωνίας με το τέκνο εκτός γάμου», ΕλλΔνη 4/2021.
- XXI. Παπαρηγόπουλος Ιω., «Από το συμφέρον του δικαστή ξανά προς το συμφέρον του παιδιού ΕφΑΔΠολΔ 3-4/2020», 275-284.
- XXII. Παπαχρίστου Θ., *Οικογενειακό Δίκαιο*, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2014.
- XXIII. Πλεύρη Άν., «Οι «συμπληγάδες» της αναγκαστικής εκτέλεσης επί υποχρέωσης προς παράδοση ή απόδοση τέκνου και επί παρεμπόδισης του δικαιώματος επικοινωνίας γονέα με τέκνο. Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 950 ΚΠολΔ», ΕλλΔνη 4/2021, 1034-1049.
- XXIV. Πουλιάδης Αθ., σε Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, *Αστικός Κώδικας. Οικογενειακό Δίκαιο*, τόμ. VIII, Άρθρο 1520, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2003.
- XXV. Σαμαρά Ν.-Χρ., *Το δικαίωμα προσωπικής επικοινωνίας με το ανήλικο τέκνο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010.

- XXVI. Σταθόπουλος Μ., «Η νέα ρύθμιση της συνεπιμέλειας», *Ελλάδη* 4/2021, 961-969.
- XXVII. Σταμπέλου Χρ., «Σκέψεις για το Σχέδιο Νόμου: "Μεταρρυθμίσεις αναφορικά με τις σχέσεις γονέων - τέκνων"» *ΕφΑΔΠολΔ* 4/2021, 385-388.
- XXVIII. Σταμπέλου Χρ., *Προσωπικότητα και Οικογενειακές σχέσεις. Το παράδειγμα της επικοινωνίας του τέκνου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2010.
- XXIX. Σταμπέλου Χρ., «Προσωπικότητα και Δικαίωμα Επικοινωνίας», *ΕφΑΔΠολΔ* 10/2012, 859-862.
- XXX. Σπυριδάκης Ι., *Οικογενειακό Δίκαιο*³, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020.
- XXXI. Τσιάντης Γ., *Ψυχική Υγεία του Παιδιού και της Οικογένειας*, έκδ. Καστανιώτη, Παιδοψυχιατρική, τόμος Α', Αθήνα 1988.
- XXXII. Χριστακάκου-Φωτιάδη Χρ., Κουμουτζής Ν., *Επιμέλεια και διατροφή τέκνου – Δικαίωμα επικοινωνίας*, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2008.
- XXXIII. Φουντεδάκη Κ., *Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών (Οι αλλαγές που επέφερε στον Αστικό Κώδικα ο Ν 4800/2021)*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2021.
- XXXIV. An. Steinbach, «Children's and Parents' Well-Being in Joint Physical Custody: A Literature Review», *Family Process* 2019 58 (2), 353-369, <https://doi.org/10.1111/famp.12372>.